

Josip Korošec

PRAVILNOST OPREDELJEVANJA POSAMEZNIH PREDMETOV IN KULTUR ZGODNJEGA SREDNJEGA VEKA DO 7. STOLETJA KOT SLOVANSKIH

Po drugi svetovni vojni se je izredno naglo začel razvijati del arheologije, katerega naloga je raziskovati materialno in duhovno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka. Vzpon tega raziskovanja je bil nagel in tudi obširen, da bi se na ta način dohitel zamujeni čas prejšnjih let. Ni dvoma, da se je pri tem marsikaj zagrešilo. Raziskovalci tega obdobja, želeč napraviti čim več, istočasno pa tudi izpolniti praznino v slovanskih kulturah zgodnjega srednjega veka, so včasih tudi nehote padali v romantizem. Marsikaterikrat je bil tudi videz takšen, da drugega tolmačenja na temelju obstoječih arheoloških najdb ni bilo mogoče postaviti. Velikokrat je bil vzrok napakam tudi premajhno poznavanje drugega arheološkega gradiva. Na vsak način je bilo vzrokov dovolj, da se je postavila mogočna, na videz že dokončana osnovna stavba, ki naj bi prikazovala materialno kulturo Slovanov v zgodnjem srednjem veku. V novejšem času so se pa z daljnim raziskovanjem pokazale razpoke v tej stavbi, ki jih ni mogoče zamašiti s posameznimi domnevami, temveč le z daljnim raziskovanjem in novimi materialnimi dokazi. Marsikateri znanstvenik je že poprej dvomil v stoddstotno pravilnost skepov, ki so bili postavljeni. Nekateri so celo posamezne sklepe zanikovali in postavljali nova vprašanja v zvezi z raznimi problemi. Vendar je bil velik del raziskovalcev, ki so se ukvarjali s tem obdobjem, vesel, da se je našla vsaj približna, če že ne popolna rešitev teh vprašanj. Mnogi so razne takšne sklepe sprejeli brez kakršne koli kontrole, ker jih pogosto pač niso mogli niti kontrolirati. Toda čeprav je danes popolna kontrola še nemogoča, saj smo v glavnem navezani le na literaturo in na pomanjkljivo dokumentacijo, moramo vendar priznati, da je prišel čas, ko bo nujno potrebno razčistiti marsikatero probleme, popraviti napake in postaviti stvari brez kakršnih koli predsodkov na pravo mesto. Težko je predvideti, ali bo takšen uspeh že sedaj popoln. Ne smemo se pa še naprej varati, ker bistvo arheološkega raziskovanja ne leži v nekakšnih idealnih slikah, temveč v pravilnosti tolmačenja, čeprav je mogoče to negativno za marsikatero vnaprej postavljene hipoteze. To pa toliko prej, ker se z novimi raziskovanji odkrivajo novi momenti, ki stare sklepe zopet močno ogrožajo.

Nakazal bom samo nekaj spornih točk, ki danes zahtevajo temeljito revizijo, čeprav so bile nekatere dvomljive že nekdam. Na samo gradivo se pri tem zopet ne morem popolnoma naslanjati, ker ga v veliki meri ne poznam, pač pa se lahko naslonim le na publikacije in dokumentacijo, kolikor je iz literature razvidna. Ne mislim izvajati kakršnih koli končnih sklepov, ki danes niso niti mogoči. Smatram pa za potrebno, da naštejemo nekaj preuranjenih sklepov, ki se bodo morali potrditi ali pa povsem ovreči. Pri tem moramo upoštevati tudi razna gledišča, dotikajoča se teh problemov, ki so še vedno heterogena in pogostoma popolnoma nasprotujoča, kakor so bila to že nekdam. Vendar se pa število tistih arheologov, ki želijo revizijo dosedanjih gledišč, stalno veča. To je opazno tudi v sovjetski literaturi, kjer se je postavila vrsta arheologov na gledišče, da ne bo mogoče več vztrajati na nekdanjem stališču glede vprašanja slovanske materialne kulture, pa naj bo to še tako idealno.

Lužiška kultura

Med probleme, ki zadevajo zgodnjo slovansko kulturo, spada tudi problem lužiške kulture. Znana so razna starejša gledišča glede na vprašanje etnične pripadnosti lužiške kulturne skupine. Teh gledišč, ki so jih podali razni slovanski in neslovanski znanstveniki od Niederle in Kostrzewskega pa do Filipa in Böhma, ni potrebno ponavljati. Ne zanima nas mnenje tistih, ki so lužiško kulturo pripisovali recimo Germanom ali Ilirom itd., temveč tistih, ki so jo pripisovali Slovanom.¹ Stanje tega vprašanja je tudi danes še nejasno. Lahko trdimo, da se še vedno uporabljajo isti argumenti, posebno s strani poljskih znanstvenikov, kakor so se tudi doslej. Novih momentov pa do danes nimamo nobenih.² Zanimivo je tudi gledišče, ki ga danes zavzemajo sovjetski znanstveniki glede na hipoteze, ki zagovarjajo slovanski značaj lužiške kulturne skupine. Starejše sovjetsko gledišče ni bilo dovolj jasno formulirano. Danes pa sodijo, da je stališče poljskih arheologov pravilno, vendar s to omejitvijo, da velja lužiška kultura kot temelj za slovansko formiranje ozi-

¹ Niederle, Rukovět slovanské archeologie, Praha 1931, 9 sl. — Böhm, Puvod Slovanu ve světle nové české literatury prehistorické, Brno 1948. — Filip, Počátky slovanského osídlení v Československu, Praha 1946. — Korošec, Úvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka, Ljubljana 1952, 12 sl. — Kostrzewski, Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, Poznań 1923. — Neustupný, Pravěk lidstva, Praha 1946, 337 sl. — Neustupný, Pravěké dějiny Lužice, Praha 1947, 56 sl. — Poulik, Staroslovanská Morava, Praha 1948, 103 sl. — Revue des études Slaves 1948, 129 sl. — Šimek, Západní Slované a Germáni, Brno 1947. — Böhm, Kronika objeveného věku, Praha 1941, 323 sl. — Lehr-Splawinski, Początki Słowian, Krakow 1946, 11 sl. — Lehr-Splawinski, O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian, Poznań 1946, 162 sl. — Slavia antiqua I, 278 sl. — Przegląd archeologiczny, Poznań 1945, 66 sl. — Jażdżewski, Atlas do pradziejów Słowian, Łódź 1948, 1949. — Poulik, Jižní Morava, země dávných Slovanu, Brno 1948—1950, 39 sl. — Czekanowski, Wstęp do historii Słowian, Lwów 1927. — Itd.

² Kostrzewski, Wielkopolska w pradziejach, Warszawa-Wrocław 1955, 94 sl. — Czekanowski, Wstęp do historii Słowian, Poznań 1957, 431 sl. — Itd.

roma kot neka predslovanska kultura le za zahodne Slované, ne pa tudi za vzhodne. Tako Artamonov priznava, da je geneza slovanske kulture še temna. Toda ako je, kakor pravi on, poljska arheologija uspela povezati Slované s pševorsko kulturo, a potom nje tudi z lužiško kulturo, pri reševanju vprašanja prednikov vzhodnih Slovanov takšnih povezav nimamo. Le korčevatska kultura v svoji pripetski varianti bi se mogla tolmačiti kot praslovanska, podobno kakor tolmačijo pševorsko kot praslovansko za zahodne Slované.³ Po vsemu pa se zdi, da tudi Artamonov ni popolnoma prepričan o resničnosti te hipoteze. Čeprav daje korčevatski kulturi isto vlogo kakor pševorski, dela tako pač zato, ker ne more analizirati pravilnosti gledišč poljskih arheologov, ki iščejo daljni izvor v lužiški kulturi. Že poprej je bilo njegovo gledišče v zvezi s slovansko etnogenezo dokaj jasno. Današnji narodi, meni Artamonov, niso čisto mehanična zmes, temveč zlitina, ki ima svoje posebnosti in ki se razlikuje od svojih sestavnih delov. Zato tudi sodi, da današnji narodi niso tudi prvotni narodi. Na vsem področju od srednjega Dnjepra pa do Rena, pravi Artamonov, so se nekdanj nahajala poljedelska plemena, v katerih je mogoče gledati prednike raznih evropskih plemen. Med temi evropskimi plemeni so tudi predniki slovanskih plemen.⁴ To Artamonovo gledišče je dokaj sorodno Böhmovemu,⁵ čeprav se v posameznostih razdvajata.

Ostali sovjetski arheologi se glede lužiške kulture izražajo dokaj podobno in prevzemajo lužiško kulturo kot slovansko.⁶ Kljub temu, da so takšne hipoteze zelo zanimive, so vendar tudi zelo problematične. Nesporno je, da se Veneti in tudi druga slovanska plemena kasneje nahajajo na mestu, kjer se je širila tudi lužiška kultura. Vedno se pa mora postaviti tudi vprašanje, ali je res mogoče lužiško kulturo etnično opredeljevati. Obstoje lužiškega prebivalstva na začetku nove ere, kakor je to dokazoval Filip, bi bil dragocen fakt. Nikjer pa ni dokazano, da so to v resnici bili še vedno stari, nespremenjeni nosilci nekdanje lužiške kulture. Z drugimi besedami namreč pomeni, da so se tudi ti morali skozi stoletja mešati z drugimi kulturami in etničnimi skupinami. Tako je pač verjetno, da na začetku nove ere lahko tukaj iščemo nosilce nekdanje lužiške kulture, vendar pa že v etnično drugačnem sestavu, kakor se kaže tudi v kulturnem pogledu. V širokem smislu besede je pač mogoče ostanke nosilcev lužiške kulture, toda v novi sestavi, povezovati s pomorjansko kulturo. Vendar mislim, da kljub temu ne smemo nekdanjo lužiško kulturo kratko malo označevati kot praslovansko in njene nosilce samo kot prednike Praslovanov, ker so njeni nekdanji nosilci tudi v raznih drugih etničnih skupinah.

³ Važarova, Slavjano-blgarskoto selišče kraj selo Popina, Sofija 1956, 9 sl.

⁴ Voprosi istorii 1948, št. 9, 97 sl.

⁵ Böhm, Puvod Slovanu ve světle nové české literatury.

⁶ Mongait, Archeologija v SSSR, Moskva 1955, 310 sl. — Očerki istorii SSSR, Moskva 1956, 369 sl. — Narisi starodavnoi istorii Ukrainskoi RSR, Kiiv 1957, 318 sl. — Itd.

Skitska plemena v odnosu do Slovanov

Nekdanje hipoteze in povezovanja skitskih plemen s Slovani nekateri še vedno vzdržujejo, čeprav so bila zvečine odklonjena. Poleg tega pa jih skušajo tudi podkrepiti z novimi argumenti.

Arcihovski sodi n. pr. še vedno, da je potrebno zgodnjim Slovanom prišteti prebivalce, ki so v Herodotovem času živeli ob zgornjem toku Dnjestra in Buga ter ob srednjem toku Dnjepra. To naj bi bila neskitska poljedelska plemena Neuri, Melanhleni in drugi. Dalje sodi Arcihovski, da so v žarnih grobiščih okoli nove ere bili pokopani potomci poljedelskih Skitov ter potomci Neurov in Melanhlenov.⁷ Tako vidi Arcihovski še vedno direktne slovanske prednike na eni strani v nosilcih grobišč z žarami in dalje v poljedelskih Skitih, kakor so jih označili posamezni avtorji.

Podobno sodijo tudi še nekateri drugi sovjetski znanstveniki. Med njimi tudi Tretjakov ni spremenil svojega nekdanjega gledišča.⁸ On in nekateri drugi mislijo, da so bližnji sosedi Skitov v pokrajinah okoli Visle, dalje ob zgornjem toku Dnjestra ter v zgornjem in srednjem toku Dnjepra bila plemena, ki so predstavljala potomce pastirskih indoevropskih plemen 2. tisočletja pr. n. št. in ki naj bi bili predniki Slovanov. Tako v ekonomskem kot tudi v kulturnem in socialnem pogledu so ti prebivalci bili na visoki stopnji, ki je bila zelo blizu ekonomski, kulturni in socialni stopnji skitskih plemen. Dalje pripisujejo zgodnjim slovanskim plemenom 1. tisočletja Neure in Melanhlene. Tista slovanska plemena, ki naj bi stanovala blizu Skitov, so pa od teh prevzela dobršen del kulture, ki se v posameznostih razlikuje od skitske. Medtem ko so Skiti pokopavali svoje mrliče neupepeljene, so slovanska plemena obdržala tudi še dalje sežiganje. Slovanskim plemenom naj bi pripadali skitski kurgani v kijevskem okraju, dalje na Voliniji in v zgornjem toku reke Dnjestra.

Isti znanstveniki pripisujejo zgodnjeslovanskim plemenom tudi tako imenovano kulturo zgodnjednjeprovskih gradišč, ki se nahaja ob Pripetu in v zgornjem toku Dnjepra, dalje kulturo Juhnovskih gradišč v bazenu reke Desne. Nosilci teh kulturnih skupin so sicer sežigali svoje mrliče, vendar jih niso pokopavali v gomilah, temveč na planih grobiščih. Zgodnjeslovanska plemena 1. tisočletja pred n. št. naj bi po teh raznih hipotezah stanovala od Labe na zahodu do Oke na vzhodu in od Karpatov na jugu do Baltiškega morja na severu. Glavna karakteristika vseh teh plemen naj bi bila grobišča z žarami. Kjerkoli na tem področju nahajamo žarna grobišča, je videz, kakor sodijo nekateri sovjetski znanstveniki, da so tu bili Slovani.⁹

Ob koncu 1. tisočletja bi po mnenju sovjetskih znanstvenikov Slovani v SSSR zavzemali v glavnem prejšnje pokrajine. Na severu segajo do izvirov Dnjepra in Volge, na vzhodu pa do zgornjega toka reke Oke, prav tako pa tudi v bazen Desne in Seima, na jugu pa so se slovanska

⁷ Arcihovski, *Osnovi arheologii*, Moskva 1955, 188 sl.

⁸ Tretjakov, *Vostočnoslavjanska plemena*, Moskva 1953, 20 sl. — Očerki istorii v SSSR, 363. — Po sledam drevnih kultur, *Drevnjaja Rus*, 1953, 17 sl.

⁹ Očerki istorii v SSSR, 364 sl.

plemena pomaknila južneje od srednjega Podneprovja nekako v kijevsko in žitomirsko pokrajino. Tukaj je prišlo tudi do asimilacije med Slovani in skitskim poljedelskim prebivalstvom. Dokaz naj bi bil, da se med pokopi v žarah, ki je po mnenju sovjetskih znanstvenikov tradicionalen slovanski obred, najdejo tudi skeletni pokopi, ki so bili v navadi pri zgodnejših skitskih plemenih. Poleg tega naj bi bili v materialni kulturi južnih slovanskih plemen 2.—1. stoletja pred n. e. tudi drugi skitski elementi. Proces same asimilacije naj bi trajal nekaj stoletij. Poleg tega trdijo sovjetski strokovnjaki, da starejši raziskovalci niso tega procesa niti opazili. Ta proces asimilacije med Slovani in Skiti so opazili šele sovjetski znanstveniki v zadnjih letih, kakor sami trdijo. Odkritje tega pa je razsvetlilo tudi skitsko-slovanske zveze, ki so že davno obstajale in bile domnevane od zgodovine in arheologije. Nekatere splošne črte naj bi bile v skitski in kasnejši slovanski kulturi. Zato so tudi nekateri strokovnjaki, kakor I. E. Zabelin in D. I. Ilovaiskii, sodili, da so Slovani neposredni potomci Skitov. Drugi, posebno jezikoslovci, so zopet tem sklepom ugovarjali. N. J. Mar in njegovi učenci so bili mnjenja, da so Skiti postali Slovani zaradi stadialnega procesa. V novjšem času se, kakor pravijo sovjetski strokovnjaki, vprašanje skitsko-slovanskih odnosov približuje rešitvi. Na temelju arheoloških elementov, pravijo oni, lahko sklepamo, da so nekatera skitska plemena sodelovala pri etnogenezi vzhodnih Slovanov. Skiti niso neposredni in glavni predniki Slovanov, temveč le posredni predniki. Del skitskih plemen so Slovani asimilirali v prvih stoletjih pred našo ero. Skitski jezik je doživel poraz, vendar je mogoče, da so posamezni elementi skitskega jezika prešli tudi v slovanski jezik. Kultura skitskih plemen je izginila, a samo posamezni elementi so se obdržali v slovanski kulturi zadnjih stoletij.¹⁰

Mnenja, da so poljedelski Skiti Slovani, niso samo sovjetski znanstveniki, temveč včasih tudi drugi.¹¹ Vendar se danes tudi že med sovjetskimi znanstveniki javljajo nekateri, ki zavzemajo več ali manj negativno gledišče k tem vprašanjem. Oni namreč sodijo, da kulture v obrobni skitskih pokrajinah, kakor je n. pr. juhnovska kultura, ni mogoče opredeljevati.¹²

Glede na vse hipoteze, ki so postavljene, je mogoče trditi, da arheološko ni mogoče dokazati povezave med Skiti in Slovani. Osnovna napaka je v tem, da se vsa žarna grobišča enostavno pripisujejo Slovanom oziroma Praslovanom. Ekspanzija nosilcev žarnih grobišč je po teh hipotezah logično tudi ekspanzija Slovanov. S tem v zvezi bi takšno gledišče potrjevalo poleg tega tudi še domnevo v slovanskem poljedelstvu že od 3. tisočletja dalje. Razumljivo je, da bi pri tem morali tudi Skiti dati svoj delež, vsaj po zamisli nekaterih sovjetskih strokovnjakov. Ker pa nimamo nikakršnih, niti najskromnejših materialnih dokazov za podobne trditve, je za sedaj vsako teoretiziranje brezpredmetno.

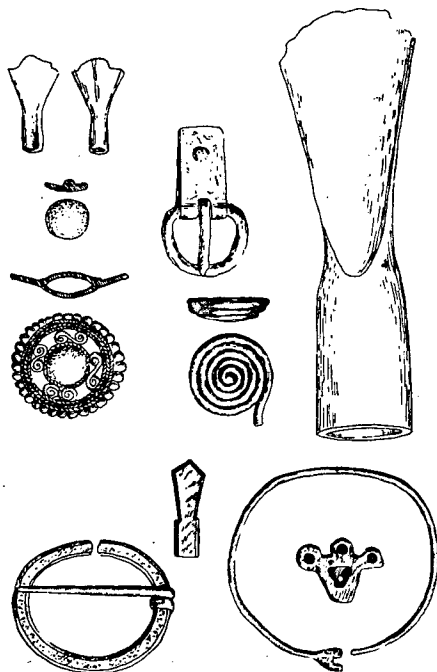
¹⁰ L. c., 520 sl. — Tretjakov, Vostočnoslavjanska plemena, 110 sl.

¹¹ Wiadomości archeologiczne 1954, 218.

¹² Kratkie soobščeniia Instituta istorii materialnoi kulturi 65, 1956, 31 sl., 41. — Itd.

Djakovska kultura

Nekaj časa so djakovsko kulturo, obsegajočo gradišča na zgornji Volgi in Oki, pripisovali prav tako zgodnjесlovanski kulturi. Posebno sovjetski znanstveniki so to kulturo tako rekoč do včeraj, bodisi direktno ali indirektno povezovali s Slovani. Smatrali so, da so prebivalci djakovskih gradišč bili tudi soudeleženi pri slovanski etnogenezi.¹³ Toda v novejšem času se je tozadevno gledišče že v marsičem spremenilo. Danes

Sl. 1. Del gradiva iz bereznjakovskega gradišča (po Gorjunovi)

namreč iščejo povsem pravilno tudi sovjetski znanstveniki v nosilcih djakovskih gradišč prednike Merov, Mordvov, Muronov in drugih ugrofinskih plemen. Prav tako zastopajo mnogi gledišče, da Slovani pred sredino 9. stoletja sploh niso prišli na zgornji tok Volge. Vendar pa tudi sedaj še ni vsa problematika okoli tega vprašanja popolnoma razčiščena. Čeprav ne sodijo več za vso kulturo, vendar nekateri sovjetski strokovnjaki še vedno sodijo, da je ta kultura vsaj delno pripadala tudi Slovanom.¹⁴ Tako na primer misli Arcihovski, da so s Slovani genetično po-

¹³ Tretjakov, Kostromskie kurgani, Leningrad, 54 sl. — Ribakov, Remeslo drevnei Rusi, 1948, 96 sl. — Istoriski glasnik, Beograd 1948/1, 24 sl. — L. c., 1948/2, 44 sl. — Korošec, Uvod v materialno kulturo, 28. — Itd.

¹⁴ Očerki istorii SSSR, 530 sl. — Tretjakov, K istorii plemen Verhnego Povolžja v I tisjačletii n. e. (Materiali i isledovanija po arheologii SSSR, 5, 1941.) — O. N. Bader, Drevnie gorodišča na Verhnei Volge (Materiali i isledovanija, 1950). — Kratkie soobščeniija 65, 1956, 3 sl. — Mongait, Arheologija v SSSR, 316.

vezana plemena djakovskih gradišč na zgornjem toku Volge, sodeč po gradišču v Bereznjaki (3.—4. stotletje n. e.), ki ga zaradi načina pokopa na tem gradišču pripisuje Slovanom.¹⁵ V zvezi s tem gradiščem pa tolmači tudi djakovska plemena na zgornjem toku Volge kot slovanska, s tem, da je del teh predstavljal tudi prednike Merov in nekaterih drugih neslovanskih plemen.¹⁶

Te hipoteze ne zastopa le Arcihovski, temveč tudi nekateri drugi. Prav glede gradišča v Bereznjaki so mnenja dokaj deljena. Medtem ko nekateri sodijo, da je to zgodnjeslovansko 3. do 5. stoletja, mislijo drugi, da tudi to gradišče pripada prednikom Merov.¹⁷ V resnici ima tudi to gradišče popolnoma značaj ostalih djakovskih gradišč in ni nikakršnega vzroka, da bi se zaradi nekega momenta izključilo in pripisalo neki drugi etnični skupini. Momenti, zaradi katerih pripisujejo to gradišče Slovanom, naj bi bili način pokopavanja, dom za sežiganje mrličev, hiše, zgrajene iz pokončno stoječih stebrov ter nekatere oblike posod.¹⁸ Ne smemo pa poleg tega pozabiti, da je to še zelo zgoden čas, ko v resnici slovanske kulture sploh še ne poznamo. Vendar pa kljub temu nekateri sovjetski strokovnjaki stoje na gledišču, da imajo že v tem času djakovska gradišča, ki se širijo proti zahodu in se približujejo dnjeprovskemu bazenu, mešan djakovsko-slovanski značaj in da tu prebivalci niso bila fino-ogrska plemena, temveč Slovani ali pa Letolitvanci, katerih kultura naj bi bila na temelju raznih elementov sorodna slovanski.¹⁹

Iz vsega tega je jasno, da tudi v sovjetski znanosti še vedno iščejo izhod iz nejasnosti. Že odnos slovanske kulture do letolitvanske ob začetku naše ere danes ni mogoče ugotoviti. Identifikacija nekaterih starejših kultur s Slovani danes tudi ni nikjer dokazana. Po vsem tem se moramo priključiti pač tistim znanstvenikom, ki odrekaajo djakovski kulturi kakršnokoli zvezo s Slovani in jo pripisujejo prednikom kasnejših plemen, kakor so Meri, Muroi, Vesi, Mordvi in druga. Da obstajajo tudi v djakovski kulturi posamezne lokalne skupine, je popolnoma razumljivo. Da so na naselbine, ki so v bližini dnjeprovskega bazena, vplivale tudi kulture žarnih grobišč, je ne samo mogoče, temveč tudi verjetno. To pa še ne opravičuje zahodni del djakovske kulture enostavno pripisati Slovanom, posebno če vzamemo v poštev, da ne moremo danes niti kulture žarnih grobišč enostavno identificirati s Slovani.

Černjahovska kultura

Del kulture nosilcev žarnih grobišč, imenovane černjahovska kulturna skupina, ki se javlja na Dnjepru nekako v 2. stoletju in traja do 4. oziroma do 5. stoletja nove ere, je po mnenju nekaterih znanstvenikov genetično povezana z zarubinsko-korčevatsko kulturo, dalje pa tudi z li-

¹⁵ Arcihovski, *Osnovi arheologii*, 190 sl.

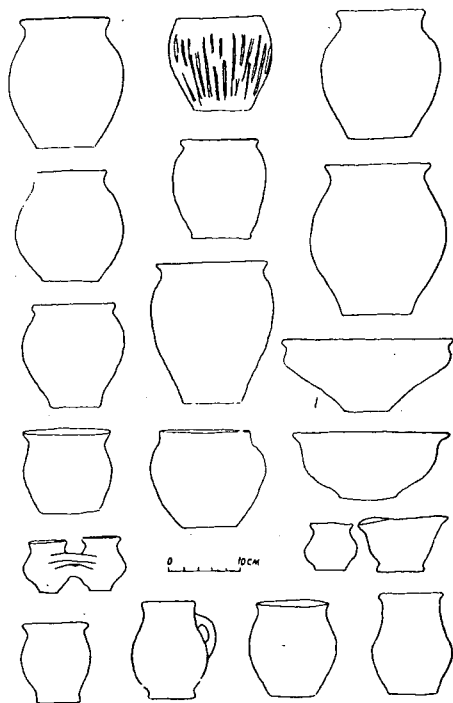
¹⁶ L. c., 191.

¹⁷ Mongait, *Arheologija v SSSR*, 316 sl.

¹⁸ *Očerki istorii SSSR*, 530.

¹⁹ L. c., 531.

piško in pševorsko. Nekateri sovjetski znanstveniki jo pripisujejo Slovanom oziroma slovanskim prednikom.²⁰ Gledišča te vrste so bila že davno prej nakazovana in so doživljala razne kritike in odklanjanja.²¹ Današnja mnenja, ki se javljajo v zvezi s tem vprašanjem, so zelo različna. Tako je n. pr. Tretjakov voljan vsa grobišča z žarami na področju Rusije pripisati Slovanom. Toda ne samo grobišča nove ere, tem-

Sl. 2. Oblike prostoročno izdelanih posod černjahovske kulture ob spodnjem Dnjepru (po Simonoviču)

več tudi vsa žarna grobišča pred novim štetjem. Tako sodi Tretjakov, da »zgorhnjednjeprovska gradišča«, ki pripadajo sredi 1. tisočletja pred novim štetjem in okoli katerih se nahajajo tudi grobišča z žganimi pokopi, pripadajo zgodneslovanskim plemenom. Isto sodi za »juhnovska gradišča«, ki se nahajajo v bazenu Desne in ki pripadajo nekako 4. stoletju pred n. e. ter časovno segajo do 2. stoletja n. e.²² Podobno gledišče je

²⁰ Mongait, Arheologija v SSSR. — Dokladi VI nauč. konf. inst. arheologii AN USSR, Kiiiv 1953, 60 sl., 82 sl. — Arheologija IV, Kiiiv 1950, 56 sl. — Celotno literaturo glede tega problema navaja Kudlaček v svoji študiji o černjahovski kulturi (Slovenská archeológia V, Bratislava 1957, 363 sl.). Kudlaček sprejema celotno datacijo in etnično opredeljuje černjahovsko kulturo kot slovansko.

²¹ Korošec, Uvod v materialno kulturo, 21 sl. (glej tam tudi starejšo literaturo).

²² Očerki istorii SSSR, 365 sl.

Tretjakov zagovarjal že poprej.²³ Na temelju hipoteze, da žarna grobišča pripadajo protoslovanskim ali zgodnjeslovanskim plemenom, je popolnoma razumljiv tudi njegov sklep, da so slovanska plemena postopoma prodirala v skitske pokrajine in da jih zato nahajamo tam, kjer so poleg skeletnih pokopov tudi žgani.²⁴

Sl. 3. Posode černjahovske kulture (po Narisi starodavnoi istorii)

Tudi Arcihovski, ki med drugim še vedno pripisuje tako imenovane poljedelske Skite, Nevre in Melanhlene Praslovanom, sodi, da pripadajo žarna grobišča v Rusiji Slovanom. Pri tem jih deli na zgodnejše, ki jih pripisuje Venetom, in kasnejše, ki jih pripisuje Antom.²⁵ Ribakov in

²³ Tretjakov, *Severnie vostočnoslavjanske plemena*, 1941.

²⁴ *Očerki istorii SSSR*, 521.

²⁵ Arcihovski, *Osnovi arheologii*, 188 sl.

nekateri drugi pripisujejo žarna grobišča ob Dnjepru Antom.²⁶ Nekateri drugi sovjetski znanstveniki prav tako sodijo, da so vsaj nekatera grobišča z žganimi pokopi slovanska, čeprav te svoje domneve prinašajo pod znakom vprašanja.²⁷ Tozadevno je zanimivo tudi gledišče Kuha-

Sl. 4. Nakitni predmeti černjahovske kulture (po Narisi starodavnoi istorii)

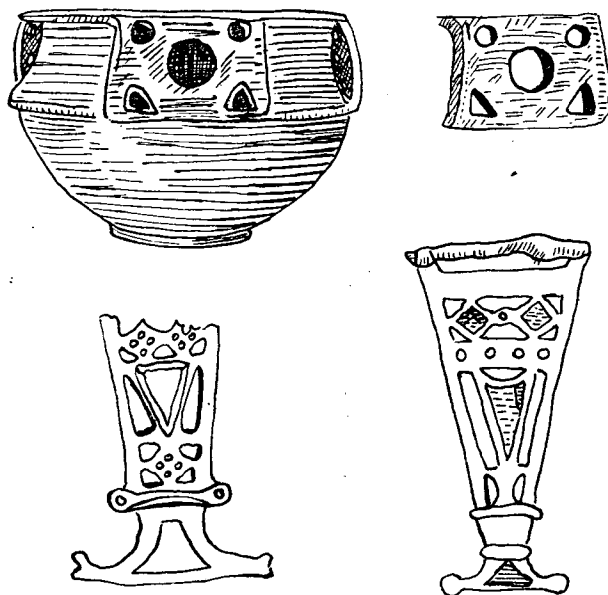
renka, ki trdi, da se v pripetskem Polesju (Pripeter Waldgebiet) po prenehanju zarubinske kulture ne javlja černjahovska, temveč tako imenovana žitomirska kultura, ki ima baje nekatere keramične oblike sorodne praškemu tipu. To žitomirsko kulturo datira Kuharenko od konca 4. do

²⁶ Sovjetskaja arheologija XVII, 1953, 44. — Arheologija VII, Kiiv 1952, 22 sl.

²⁷ Mongait, Arheologija v SSSR, 311.

9. stoletja.²⁸ O nekem povezovanju med žitomirsko keramiko in praškim tipom pa ne more biti govora.²⁹

Da bi se nekatera žarna grobišča, predvsem ta černjahovskega tipa, mogla pripisati Slovanom, je bilo potrebno spremeniti tudi datacijo. Tako je Arcihovski znižal datacijo žarnih grobišč ob Dnjepru, ki so se postavljala do 4. oziroma 5. stoletja, in sodi, da naj bi trajala celo do

Sl. 5. Černjahovska posoda in moščinske fibule
(po Ė. v. Mahnu)

8. stoletja.³⁰ To so storili tudi nekateri drugi.³¹ S tem so skušali ti znanstveniki dokazati, da obstaja kontinuiteta s kasnejšo slovansko kulturo, oziroma da je kultura žarnih grobišč prešla v kulturo kijevske Rusije.

Kot slovansko označujejo znanstveniki tudi tako imenovano romensko-borševsko kulturo, ki je prav tako kultura grobišč z žganimi pokopi. Nahaja se v Podneprovju, datira se pa v 8. stoletje. Da bi se našla povezava med starejšo černjahovsko in mlajšo romensko-borševsko kulturo, so nekateri skušali doseči z zvišanjem datacije zadnje, in sicer v čas od 6. do 8. stoletja. Na ta način jo imajo danes tudi za temelj vzhodno-

²⁸ Kratkie soobščeniya 57, 1955, 33 sl.

²⁹ Skepsa o tem vprašanju se je jasno pokazala tudi na sestanku slovanskih arheologov v Krakovu leta 1957.

³⁰ Arcihovski, Osnovi arheologii, 188 sl.

³¹ Braičevski, Dokladi VI nauč. kong. inst. arheologii AN USSR, Kiiv 1953, 60 sl. — Mongait, Arheologija v SSSR, 314. — Narisi starodavnoi istorii ukraïnskoi RSR, Kiiv 1957, 322 sl. — Arheologija IV, Kiiv 1950, 27 sl., 56 sl. — Itd.

slovanske kulture.³² Nekateri drugi so to kulturo začeli pripisovati Severjanom.³³

Zanimivo je tudi, kako skušajo nekateri vključiti v okvir černjahovske kulture tudi nekatere druge najdbe, da bi jih na ta način privedli v zvezo s Slovani. Tak primer je tudi s fibulami moščinskega tipa. Kljub raznim poskusom, da bi se fibule z jamičastim emajlom identificirale s černjahovsko kulturo, to ni dovolj verjetno, na vsak način pa ni nikakor dokazano.³⁴

Vzrok vsem takšnim in podobnim poskusom je v želji, da bi se nekako izpolnila praznina, ki je vladala pri dosedanji dataciji černjahovske kulture, t. j. nekako od konca 4. stoletja pa vse do začetka romensko-borševske kulture 8. stoletja. Resnici na ljubo pa je treba povedati, da je takšno povezovanje med černjahovsko in zgodnjėslovansko kulturo, kakor tudi zniževanje datacije ene in zviševanje datacije druge (romenske), bilo le plod želja brez materialnih dokazov. Edini zagovor, ki ga prinašajo razni znanstveniki, je podoben zagovoru, s katerim se želi lužiška kultura pripisati Slovanom oziroma njihovim prednikom. Če tega ne storimo, tako pravijo, nimamo na Dnjepru nikakršnih materialnih dokazov za obstoj Slovanov v tem kraju pred 8. stoletjem.³⁵ Toda tudi v sovjetski znanosti je že precejšen odpor proti takšnim neargumentiranim poskusom. Tako tudi Ljapuškin sodi, da na srednjem Dnjepru izgine kultura žarnih grobišč s prihodom Hunov. Naslednja kultura, ki bi jo bilo mogoče povezati s Slovani, pa je šele romensko-borševska kultura 8. stoletja. Med eno in drugo, misli Ljapuškin, ne obstaja nikakršna zveza, temveč imamo vakuum od 6. do konca 7. stoletja. V tem vmesnem času pa niso tu ugotovljene nikakršne ustrezajoče kulturne ostaline.³⁶ Še ostreje se zgornjim glediščem in sklepom upira M. I. Artamonov. Sodi, da se je v sovjetski znanosti ukoreninilo že po gledišču Hvojke mnenje, da grobišča z žganimi pokopi, posebno neke njihove oblike černjahovske kulture, pripadajo Slovanom. Sam Artamonov pa izrecno pravi, da se doslej še nikomur ni posrečilo dokazati genetične povezave med černjahovsko in zgodnjėslovansko kulturo. Zgodnjėslovanska kultura, s katero se Slovani javljajo na zgodovinskem prizorišču, nima nič skupnega in tudi ne more veljati kot nadaljevanje černjahovske kulture. Poleg tega obstaja med černjahovsko in zgodnjėslovansko tudi hiatus, ki obsega tri stoletja. Zato pravi Artamonov, da je tudi nepravilno istovetiti černjahovsko kulturo z Anti.³⁷

³² Arheologija IV, Kiiv 1950, 27 sl., 56 sl.

³³ Arheologija VIII, Kiiv 1953, 28 sl.

³⁴ Kratkie soobščeniija 62, 148 sl. — Ribakov, Remeslo drevnei Rusi, 50 sl. — Zbornik »Černigiv i pivnične Livoberezja«, Kiiv 1927, 100 sl. (delo mi ni dostopno). — Spicín, Predmeti s viemčatoi emalju, 1903, 183 sl. (delo mi ni dostopno).

³⁵ Mongait, Arheologija v SSSR, 314.

³⁶ Sovetskaja arheologija XIII, 1950, 25 sl. — Sovetskaja arheologija XXII, 1955, 63 sl. — Kratkie soobščeniija XII, 1946, 117 sl.

³⁷ Važarova, Slavjano-blgarskoto selišče krai selo Popino, 8 (Artamonov uvod na tem mestu).

Artamonov sodi dalje, da se černjahovska kultura tako teritorialno kakor kronološko veže z gotško politično upravo oziroma državo, ki je bila po njegovem mnenju zelo heterogena po svoji etnični sestavi. Tu so bili stari geto-dakijski naseljenci v Prikarpatju, dalje sarmatsko-alanska plemena iz podnjeprovskih step, nosilci korčevatske kulture srednjega Podnjeprovja, ki so mogoče slovanskega izvora, in končno tudi Goti. Poleg tega pa imajo v černjahovski materialni kulturi pomembno vlogo tudi provincialno rimski elementi, ki se širijo tudi še dalje na zahod.³⁸ Popolnoma pravilno sodi Artamonov, da je imela dediščina černjahovske kulture skupaj s starimi sarmato-alanskimi tradicijami severnih črnomorskih stepnih krajev pomembno vlogo pri formiranju plemen, katerih nosilci so kasneje stanovali v stepnih in gozdnostepnih predelih vzhodne Evrope, in dala žig kulturam vseh narodov, ki so prišli iz teh krajev, kakor Avari, Prabolgari in Madžari. Na ta način je mogoče pojasniti tudi sorodnost med prabolgarsko in saltovsko kulturo, ker imata obe isti izvor.³⁹

Ko so černjahovsko kulturo uničili Huni, je bila gozdna stepa vzhodne Evrope zapuščena in se je začela naseljevati s Slovani šele kasneje — kakor misli Artamonov — ne prej kakor v 7.—8. stoletju. V ta čas datira tudi začetek romenske kulture vzhodno od srednjega Dnjepra in v tem času se pojavljajo tudi slovanske naselbine na srednjem Dnjestru.⁴⁰

Ne glede na razna mnenja o etnični opredelitvi černjahovske kulture in ne glede na čas njenega datiranja je treba imeti v vidu tudi njene kulturne ostaline. Te kažejo izredno napredno kulturo. Keramika je izdelana na lončarskem kolesu, poleg tega imamo tudi prostoročno izdelano keramiko, ki je dokaj sorodna z zarubinsko-korčevatsko kulturo, delno tudi s pševorsko. Zanimive so razne samostrelne fibule, glavniki, noži, srpi, zaponke, nakit itd. Pri keramiki je zanimiv številčni odnos med keramiko, delano prostoročno in izdelano na lončarskem kolesu. Tako je E. A. Simonovič v nekaterih naselbinah černjahovske kulture ob spodnjem Dnjepru ugotovil, da se na tistih, ki pripadajo 2.—3. stoletju, nahaja 52 % prostoročno izdelane keramike, medtem ko se na naselbinah, ki pripadajo 3.—4. stoletju, nahaja komaj še 9 % prostoročno izdelane, ostala pa je izdelana na lončarskem kolesu.⁴¹ Karakter celotne materialne kulture, vključno tudi keramike, je popolnoma v duhu delno provincialno rimske kulture, delno pa tudi še starejših tradicij. Poleg tega imamo poleg sarmatskih tudi še germanske elemente, kar je končno ugotovil že Niederle,⁴² a na kar kažejo v novejšem času tudi nekateri drugi.⁴³ Iz teh vzrokov černjahovske kulture tudi ne moremo za sedaj

³⁸ L. c., 8.

³⁹ L. c., 8 in sl.

⁴⁰ L. c., 9.

⁴¹ Kratkie soobščeniija 68, 14.

⁴² Niederle, Rukovět slovanské archeologie, 28 sl.

⁴³ Obniždenie voprosa o genezise feodalizma v Rosii i o vzniknovenii drevneruskogo gosudarstva (Voprosi istorii 1956). — Važarova, Slavjano-blgarskoto selišče, 8 sl. — Vznik a počátky Slovanu I, Praha 1956, 67.

etnično opredeliti niti kot gotske niti kot slovanske niti kako drugače. Pritrditi moramo pač tistim znanstvenikom, ki trdijo kategorično, da doslej ni povezave med černjahovsko in slovansko kulturo 8. stoletja — z drugimi besedami, da še vedno obstaja hiatus dveh do treh stoletij v materialni kulturi. Ne gre za vprašanje, ali so bili Slovani v času černjahovske kulture že na področju Dnjepra, temveč koliko lahko to kulturo Slovanom tudi pripišemo. Prav zato danes nimamo nobenih dokazov. Na eni strani je že omenjeni hiatus preveč velik, na drugi strani pa černjahovska kultura ne kaže nobenih elementov, ki bi jo mogli povezati s kasnejšo, nam znano slovansko kulturo. Poleg tega pa je černjahovska tudi veliko naprednejša, tako civilizacijsko kakor kulturno, kakor nam znana najstarejša slovanska.

Moščinski emajl

Vprašanje pripadnosti moščinske kulture in pripadnosti emajla na predmetih te kulturne skupine se je že neštetokrat obravnavalo, a je trenutno še vedno odprto. Povezovala se je v raznih kombinacijah in tudi različno datirala, od 3. pa vse do 9. stoletja. Niederle jo je tolmačil kot vpliv z zahoda in datiral v 6.—8. stoletje.⁴⁴ Tako bi se ta po mnenju Niederla nahajala v okviru slovanskega etnosa, posebno kar se tiče predelov ob Dnjepru.

Danes težišče problema ne leži več toliko na dataciji in pripadnosti same moščinske kulture kot celote, temveč na že omenjenem emajlu, ki ga nahajamo na posameznih predmetih. Problematiko tega je načel v novejšem času Ribakov; čeprav je pri tem upošteval tudi same predmete, jih vendar uporablja le bolj v drugorazrednem pomenu.⁴⁵ Danes se zopet jamičasti emajl in nakitni predmeti s prebitimi ornamentami, ki so se pripisovali moščinski kulturni skupini, v veliki meri povezujejo s černjahovsko kulturo.⁴⁶ Na drugi strani pa so černjahovsko kulturo pripisovali in jo še vedno pripisujejo slovanskim kulturam.⁴⁷ Tako bi moščinski emajl, povezan s černjahovsko kulturo, moral nesporno biti tudi slovanski. To gledišče zastopajo marsikateri znanstveniki, ki vidijo v izdelovalcih emajla in ostalih izdelkov Slované oziroma Ante.⁴⁸ Medtem je Ribakov izrecno trdil, da spada cvetoča doba izdelovanja emajla na Dnjepru v pogotski čas, t. j. v čas po letu 375, ko so Goti odšli na zahod.⁴⁹ S tem se je dokaj približal Niederlejevi dataciji. Ako pa moščinski emajl povežemo s černjahovsko kulturno skupino, podobno kakor tudi objekte, na katerih se takšen emajl javlja, nastane vprašanje, kaj je pravzaprav lastno moščinski kulturni skupini in koliko bi v tem primeru mogli

⁴⁴ Niederle, Rukovět, 122 sl.

⁴⁵ Ribakov, Remeslo, 48 sl.

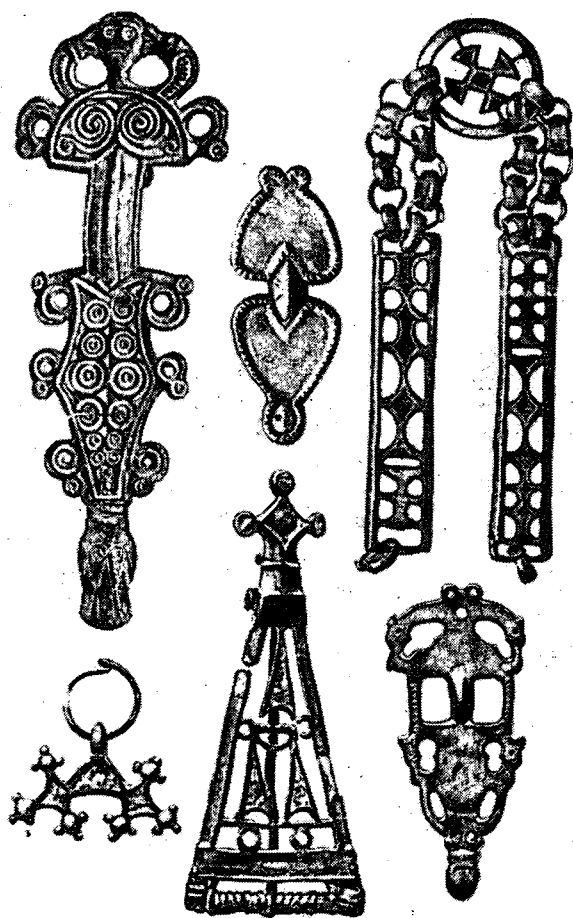
⁴⁶ Kratkie soobščeniija 62, 1956, 148 sl. — L. c. 60, 1955, 145 sl.

⁴⁷ Makarenko, Borzenski emali i stari emali Ukraini (Zbornik »Černigiv« i pivnične Livoberezja), Kiiv 1927, 84 (delo mi ni dostopno). — ltd.

⁴⁸ Kratkie soobščeniija 62, 1956, 151.

⁴⁹ Ribakov, Remeslo, 50 sl.

računati na Slované, bodisi kot nosilce ali pa kot izdelovalce. S povezovanjem moščinske in černjahovske kulture bi časovno po raznih datacijah in raznih mnenjih karakteristični predmeti moščinske kulture in moščinskega emajla sovpadali z žarnimi grobišči, t. j. tudi s černjahovsko kulturno skupino. Toda danes ne moremo glede na sedanjo objavo gra-

Sl. 6. Kovinski okrasí sredine prvega tisočletja (po Narisi starodavnoi istorii)

diva trditi, da so takšni emajlirani predmeti res mogli biti v okviru černjahovske kulture. Da so te našli na nekem grobišču, ki je bilo uporabljano skozi nekaj stoletij, še ni zadosten razlog niti dokaz za to. Prav tako ni zadosten dokaz mnenje posameznih znanstvenikov, ki se opirajo na nekatere motive in pri tem uporabljajo skoraj nemogoče kompara-

cije.⁵⁰ Zaradi tega danes ni mogoče trditi, da je kultura žarnih grobišč tipa černjahovske kulture uporabljala tudi emajliranje. Za takšne trditve bi morali imeti zaključene najdbe.⁵¹ Dozdeva se mi, da emajlirane fibule moščinkega tipa niso bile najdene v okviru grobov izrazitega černjahovskega tipa. Ribakov je sicer svojo hipotezo postavil na temelju najdb emajliranih fibul v Černjahovu in v Romaškah, na drugi strani pa tudi na dozdevni korelaciji emajla in črno zglajene keramike žarnih grobišč. Pri tem pa sam izrecno pravi, da najdbe emajliranih fibul v Černjahovu in Romaškah niso verodostojne. Prav tako Ribakov priznava, da so sicer bile emajlirane fibule in črno zglajene posode razširjene v matični deželi na srednjem Pričrnomorju, vendar so same najdbe fibul slučajne.⁵² Na temelju tega pač lahko sklepamo, da je cela hipoteza postavljena samo kot domneva, pri kateri se je skušalo povezati nekatere arheološke momente, ki pa so nezadostno dokumentirani. V tem primeru ostane ta domneva, kljub raznim kasnejšim poskusom podati večjo dokumentacijo,⁵³ le hipoteza, ki ima več ali manj verjetnosti, ne predstavlja pa še dokaza. Na podlagi vsega bi mogli danes pač reči, da bi fibule moščinkega tipa oziroma emajlirane fibule že glede na razno datacijo po raznih avtorjih od nekako 3. do celo 9. stoletja mogle biti uporabljene tudi v času žarnih grobišč. Vendar pa danes ne moremo trditi, da so last nosilcev teh grobišč ali boljše ljudstva černjahovske kulture. Po vsej priliki so takšne fibule mogle nastati v kijevskem okraju, kakor je tudi ostala kultura mogla nastati tu pod nekim severozahodnim vplivom oziroma trgovskimi stiki ali pa celo z migracijo v kijevski okraj, ako bi upoštevali Niederlovo mnenje. O tem nam bodo kaj več mogli povedati le ruski znanstveniki.

Martinovska kulturna skupina

Med najpomembnejše probleme, ki se dotikajo tudi naših krajev, spada vprašanje martinovske kulturne skupine. Z njo v zvezi stoji tudi vprašanje Gotov in njihove države. To vprašanje je sicer bolj vprašanje zgodovine, vendar so tudi razni arheologi podali svoja mnenja. Tako je začetno gledišče sovjetskih arheologov bilo, da ni nikdar obstajala gotska država, ki bi obsegala večja področja, n. pr. tudi srednjednjeprovske kraje.⁵⁴ Danes so mnenja sovjetskih znanstvenikov dokaj različna. Marsikateri znanstvenik še vedno zanikuje v svojem delu kakršen koli pomen Gotov.⁵⁵ Arcihovski n. pr. tudi danes vztraja pri tem, da so bili Goti zelo maloštevilni in da niso nikdar ustvarili velike gotске države, o kateri govori gotski pisec Jordanes, in zavrača, da bi Gotom pripadali

⁵⁰ Kratkie soobščeniija 62, 1956, 149 sl., sl. 53.

⁵¹ Monografije najdišč te kulture manjkajo. Kolikor so pa izšla razna poročila, tudi niso vsa dostopna.

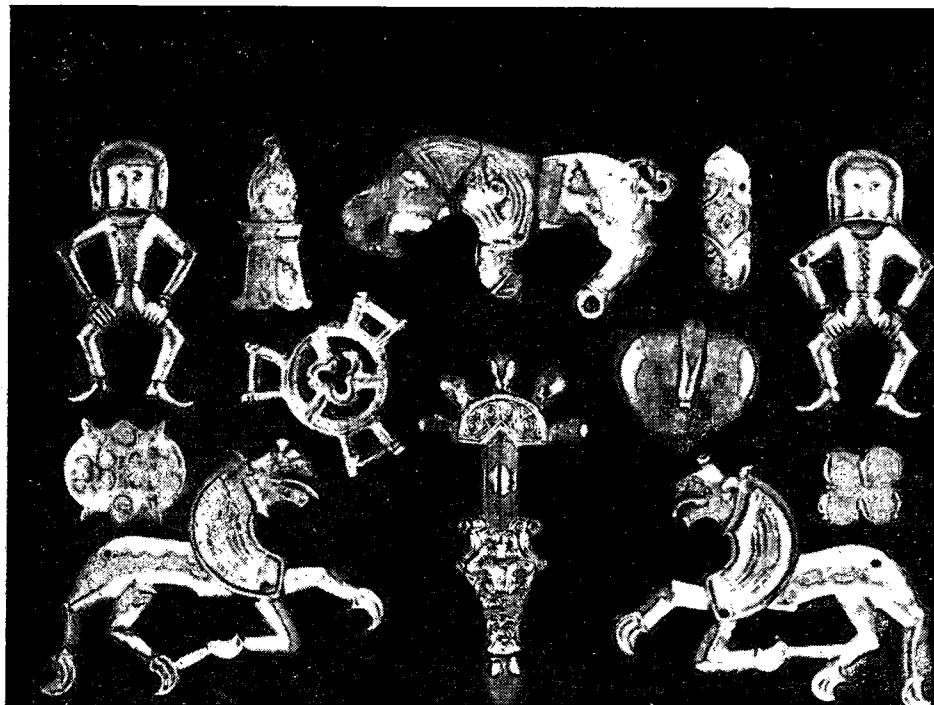
⁵² Ribakov, Remeslo, 53.

⁵³ Kratkie soobščeniija 62, 149 sl.

⁵⁴ Tretjakov, Vostočnoslavjanska plemena 1948, 63 sl. — Korošec, Uvod v materialno kulturo, 29 sl. — Itd.

⁵⁵ Narisi starodavnoi istorii ukrainskoi RSR, Kiiv 1957, 348 sl.

razni zlati izdelki, inkrustirani s poldragulji, in bronasti izdelki, inkrustirani s steklom. Itd. Iz vseh svojih dognanj prihaja tudi do sklepa, da so naselbine in grobišča, ki naj bi pripadala veliki gotski državi, neznana.⁵⁶ Takšnih in podobnih mnenj, kakor jih postavlja Arcihovski, je še več.

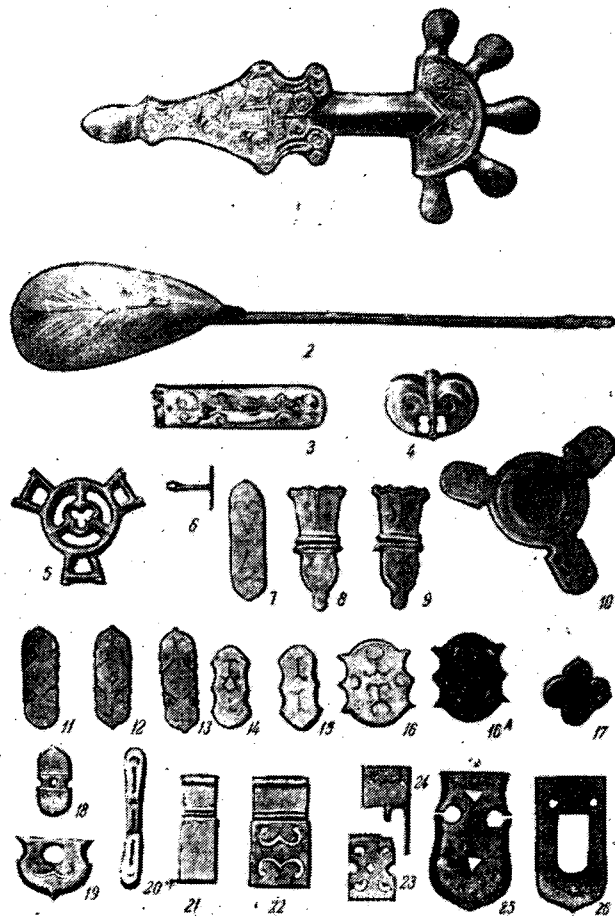
Sl. 7. Del martinovskega depota (po Narisi starodavnoi istorii)

Na drugi strani so zopet znanstveniki, ki nekoliko drugače označujejo vprašanje Gotov. Tako Artamonov sodi, da so bili Slovani prvotno v okviru gotске države, kasneje pa v okviru hunske politične tvorbe. Šele z uničenjem Hunov je začela slovanska ekspanzija.⁵⁷ V zvezi s tem sodi tudi, da so imeli Slovani v času selitve edinstveno in skupno kulturo, ki pa naj bi ne bila primitivna in lesena, temveč kultura, ki je nastala na temelju razvitega poljedelsko-živinorejskega gospodarstva z ustaljenimi oblikami kulta in ustaljenim načinom življenja. Materialna kultura naj bi obsegala kovinske izdelke in keramiko v obliki prostoročno izdelanih posod, lončkov, skodel in ponev. Prostoročno izdelana keramika pri zgodneslovanskih plemenih naj bi bila v skladu tudi z naravnim značajem njihovega gospodarstva. Vsaka gospodinja naj bi izdelovala

⁵⁶ Arcihovski, Osnovi arheologii, Moskva 1953, 195 sl.

⁵⁷ Važarova, Slavjano-blgarskoto selišče, 9.

posodo za svojo potrebo. Šele z razvojem lončarske obrti — t. j. z večjim omejevanjem naturalnega gospodarstva in z razvojem zamenjav — se je izvršila tudi zamenjava prostoročno izdelane keramike s keramiko, ki so jo izdelali lončarji na lončarskem kolesu. Ta proces naj bi se po mnenju

Sl. 8. Del predmetov iz martinovskega depota (po Ribakovu)

Artamonova začel najbolj zgodaj na jugu, kjer so Slovani prišli v stik z živimi tradicijami kasnoantične kulture.⁵⁸

Ako pregledamo martinovsko kulturno skupino kot celoto, oziroma predmete tistih najdišč in depotov, katere ji nekateri pripisujejo (kakor so Hacki, Martinovka, Malaja Pereščepina, Zalesije, Mali Ržavec, Čadja-vica in drugi), bomo videli, da je zelo heterogena. Nesporno je, da večino

⁵⁸ L. c., 9.

takšnih najdb ne bi smeli niti mogli tolmačiti kot identične. Na to je indirektno opozoril tudi že Ribakov, ki je ne glede na kronološke in etnične momente razdelil gradivo v Rusiji na več pokrajin oziroma skupin.⁵⁹ Na vsak način je nekatere najdbe te vrste mogoče med seboj tudi ožje povezati, medtem ko drugih zopet ne moremo. Res je tudi, da imajo vse neke skupne splošne poteze. Če pri tem upoštevamo tudi najdbe izven Rusije, bomo videli, da je stanje podobno.

Ni se mogoče tu spustiti v analiziranje vsakega depota in vsake najdbe posebej. Za nas je poleg tega pomembnejša kronološka in etnična opredelitev. Po mnenju Ribakova bi te najdbe pripadale času od 6. do 7. stoletja, a nekatere celo od 5. do 7. stoletja.⁶⁰ Etnično bi po mnenju istega avtorja pripadale raznim slovanskim plemenom oziroma plemenom, ki so sodelovala v ruski plemenski zvezi 6.—7. stoletja. Ribakov sodi tudi, da niso znane v gozdnostepnih predelih, kjer se je nahajala ruska plemenska zveza, nobene nomadske ostaline (avarske, bolgarske, hazarske). Odsotnost materialne kulture nomadov tolmači Ribakov s tem, da ruski bojevniki niso dopuščali nomadom dostopa v svoje kraje.⁶¹ Znano je tudi gledišče Wernerja, ki je voljan večino teh najdb pripisati Slovanom 7. stoletja, ne pa nomadom.⁶² Tem glediščem so se priključili, kar zadeva kronološko in etnično opredelitev martinovske kulture, tudi mnogi drugi — posebno slovanski — arheologi.⁶³ Mnogi znanstveniki so prav tako že poprej podajali razna zgornjim nasprotujoča stališča, ki se še vedno v veliki meri upoštevajo. Med drugimi je najpomembnejši Fettich, ki se je poleg tega od tujih znanstvenikov tudi največ ukvarjal s temi ostalinami.⁶⁴ Tako Fettich tolmači martinovsko kulturo kot kasno hunsko. Pri formiranju martinovske kulture naj bi po mnenju Fetticha sodelovali poleg nekaterih narodov hunske države — kakor Kutriguri, dalje domorodno prebivalstvo, potomci nekdanjih Skitov, sedmograški Gepidi, krimski Goti — tudi razni tuji vplivi, kakor so sasanidska in bizantinska kultura ter gotlandski in skandinavski trgovci.⁶⁵ Če vzporedimo to kasnohunsko kulturo, nastalo po padcu Hunov, s kulturo Atilove države, kakor je označil pravo hunsko kulturo Werner,⁶⁶ vidimo, da obstajajo nekateri skupni, vendar v celoti le splošni

⁵⁹ Sovjetskaja arheologija XVII, Moskva 1953, 63 sl.

⁶⁰ L. c., 50 sl.

⁶¹ L. c., 101.

⁶² Reinecke Festschrift, Mainz 1950, 170 sl. — Werner, Slawische Bronzefiguren aus Nordgriechenland, Berlin 1953, 5.

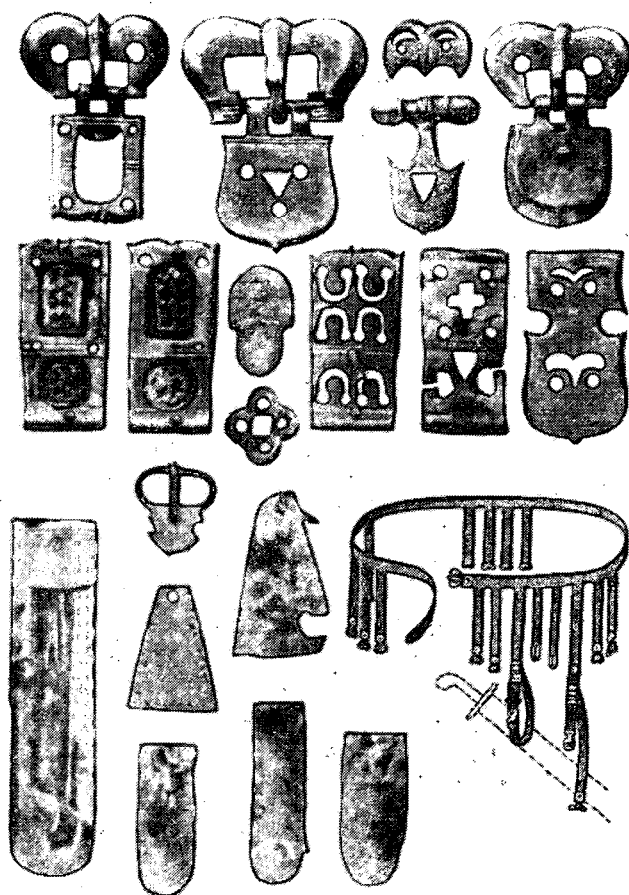
⁶³ Zgodovinski časopis VIII, Ljubljana 1954, 7 sl. — Itd.

⁶⁴ Fettich, Bronzeguss und Nomadenkunst auf Grund der ungarländischen Denkmäler, Praha 1929. — Fettich, Der Fund von Čadjavica (Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva 1942/43). — Fettich, Archäologische Studien zur Geschichte der späthunischen Metallkunst (Archaeologia Hungarica XXXI). — Fettich, Metallkunst der landnehmenden Ungarn (Archaeologia Hungarica XXI). — Csallány, Grabfundē der Frühawarenzeit, 1939. — Alföldi, Zur historischen Bestimmung der Awarerfunde (ESA IX, 286 sl.). — Alföldi, Der Untergang der Römerherrschaft in Panonien II, Leipzig 1926. — Itd.

⁶⁵ Fettich, Archäologische Studien zur Geschichte der späthunischen Metallkunst, 131 sl., 134 sl., 141.

⁶⁶ Werner, Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches, München 1956.

elementi. Na ta način bi bila Fettichova hipoteza o sodelovanju raznih etničnih činiteljev pri formiranju kasnohunske kulture, ki v resnici predstavlja povsem novo materialno kulturo, popolnoma točna. Časovno postavlja tudi Fettich martinovsko kulturo — kot kasno hunsko kulturo

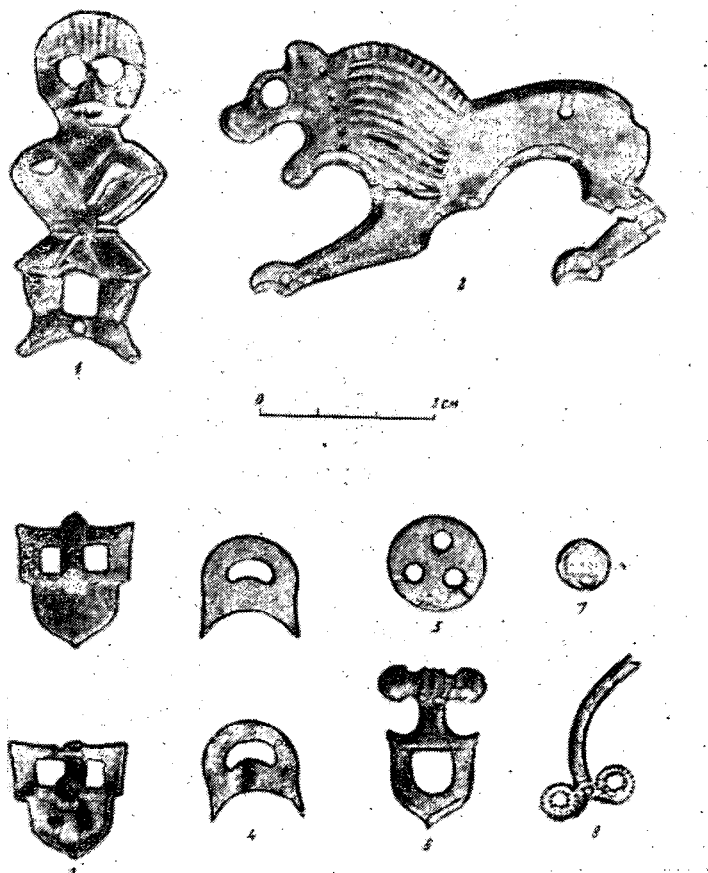
Sl. 9. Depot iz Mackija (po Ribakovu)

— v glavnem v 6.—7. stoletje. Glede na naturalističen stil, posebno kar zadeva likovne upodobitve v martinovski kulturi, pa predlaga, naj bi se imenovala »neoskitska«, kar naj bi predstavljalo delno ponovitev motivov nekdanje grško-skitske umetnosti.⁶⁷ Po vseh sklepih Fettich ni nikakor voljan martinovsko kulturo etnično pripisati Slovanom.

Ne glede na pravilnost enih in drugih gledišče — t. j. pripisovanja martinovske kulture Slovanom ali drugim etničnim skupinam, čeprav

⁶⁷ Fettich, *Archäologische Studien*, 141, 188 sl.

moramo priznati verjetnost Fettichovim izvajanjem — leži bistvo pomanjkljivosti v vseh razpravah, da vsi obravnavajo le dragocenejši material, ki pripada kasnohunski aristokraciji, kar je glede na Fetticha omenil že Harmatta.⁶⁸ Podobno lahko trdimo za posamezna ruska dela,

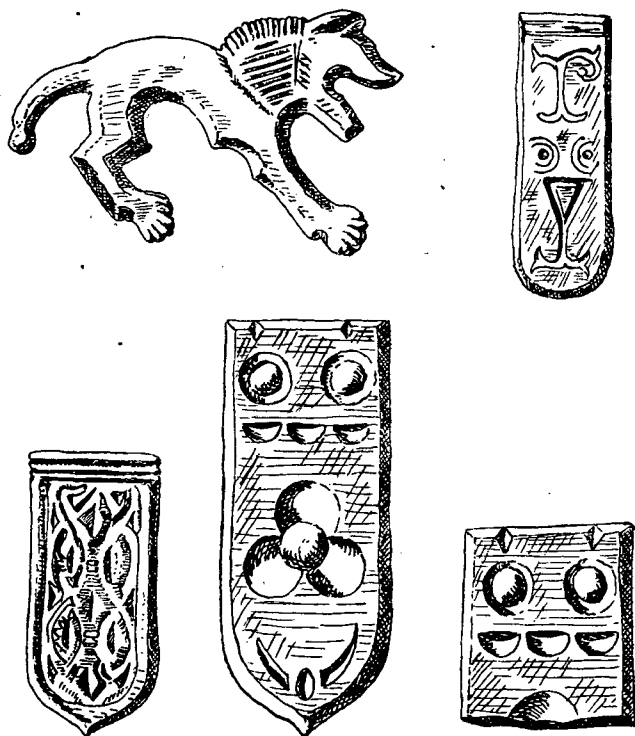
Sl. 10. Del predmetov iz Pregradnoi (po Minaevi)

ki prav tako v glavnem obravnavajo razne srebrne depote in le bogatejše najdbe te vrste.

Videli smo že, da je identifikacija martinovske kulture s černjahovsko zgrešena. Poleg tega pa bo treba pojasniti še marsikatero druge momente in najdbe, če bi res hoteli martinovsko kulturo pripisati Slovanom. Med takšne spada vsekakor leta 1953 po naključju odkrita

⁶⁸ L. c., 103 sl.

najdba v bližini vasi Pregradnoi v okraju Krugloe Jara na reki Urupi, levem pritoku Kubana. Najdba obsega nekaj zelo zanimivih objektov, ki se danes nahajajo v Stavropolskem muzeju. Poleg raznih steklenih jagod, bronaste ploščice, fragmentov bronastih ploščic, bronastih zaponk itd., se najhja tudi srebrna, na kalupu odtisnjena človeška figura in podobno izdelana figura leva.⁶⁹ Če bi že pustili vnemar zaponke in

Sl. 11. Del predmetov za odtiskovanje iz Fönlaka
(po Hamplu)

ploščice, ki imajo sicer izredno veliko podobnost s podobnimi izdelki na Dnjepru in v drugih krajih, pa nikakor ne moremo prezreti obeh figur. Minaeva, ki je objavila to najdbo, je etnično sicer ne opredeljuje, pač pa jo datira. Kot komparacijo uporablja razna najdišča na severnem Kavkazu, dalje najdišča na Krimu in v Ukrajini. Tako navaja Minaeva analogije za ploščice in zaponke ter okove za pasice Borisovsko grobišče, dalje tudi Agoinsko in Suuk-Su grobišče. Za človeško figuro in figuro leva navaja depot iz Martinovke na reki Rosi. Prav tako se Minaeva

⁶⁹ Minaeva T. M., Nahodka bliz stanici Pregradnoi na r. Urupe (Kratkie soobščeniya 68, 1957, 133 sl., sl. 52).

sklicuje na podobnost nekaterih predmetov iz Pereščepinskega depota.⁷⁰ Glede na datacijo vseh analogij, kakor borisovskega grobišča iz 6. stoletja, pereščepinskega depota iz 7. stoletja in martinovskega depota iz 6. stoletja, sodi Minaeva, da pripada tudi nova najdba 6. stoletju n. e. Ne glede na datacijo ni nobenega dvoma, da lahko v isto skupino vstavimo tudi še nekatere druge najdbe, posebno tiste, ki se najbolj ujemajo z novim najdiščem ali pa tudi z martinovskim depotom. Takšne so Hacki,⁷¹ dalje Fönlack⁷² itd. Kakor sem že omenil, ne smemo pri vseh depotih in pri vseh ostalih najdbah zahtevati popolnoma identične stvari. Že oddaljenost med njimi je včasih tolikšna, da tega ne moremo niti pričakovati. Na eni strani se nahaja danes Transkavkazija, na drugi Ukrajina, na tretji pa Panonska ravnina. Kljub temu so podobnosti med posameznimi predmeti novega najdišča in ostalimi tako osupljivo, da jih ni mogoče zanemarjati. Tukaj moramo sklepati tudi o isti kulturni skupini. Pri tem pa ni treba računati istočasno tudi na isto etnično skupino. Če zato vzporedimo človeške figure iz Martinovke in figuro iz najdišča v Pregradnoi, vidimo, da ni nikakršne bistvene razlike med njimi. Razne odstopajoče malenkosti, kot so predrte oči za pritrjevanje na figuri iz Pregradnoi, ne pridejo v poštev. Vse figure so enake tako v legi rok, položaju nog in tudi po ostali koncepciji. Tega ne spremeni niti dejstvo, da je figura iz Pregradnoi odtisnjena na kalupu, medtem ko so figure iz Martinovke lite. Pomembnejše je, da so vse služile istim namenom kot okrasne ploščice, bodisi na pasici ali pa na kakih drugih jermenih. Isto je tudi s figuro leva, ki ga tako lahko imenujemo glede na dosedanje poimenovanje podobnih figur. Ta figura predstavlja stilizirano žival z grivo in odprtim gobcem. Takšne predstave imamo sedaj v Pregradnoi, dalje v Martinovki, v Fönlaku, a tudi na Kavkazu, n. pr. leva iz Kamunte.⁷³ V osnovi so vse te figure popolnoma iste, z le neznatnimi razlikami, včasih z večjim, včasih z manjšim številom detajlov. Lahko trdimo, da so si levi iz Fönlaka in iz Pregradnoi najbolj podobni, čeprav v tem pogledu ne zaostajajo niti levi iz Martinovke niti lev iz Kamunte. Razlika je pač v tem, da leva iz Fönlaka ne predstavljata gotovih izdelkov, temveč sta le modela za odtiskovanje, kar bi jih na drugi strani še bolj približalo odtisnjenemu levu na podobni matrici iz Pregradnoi. Levi iz Martinovke so pa, kakor sem že omenil, liti.⁷⁴

Werner v svoji študiji o bronastih figurah v Tesaliji, ki jih pripisuje Slovanom, daje v krog takšnih likovnih predstav tudi še leva iz Malaje Pereščepine.⁷⁵ Vendar se ta dva leva lahko vzporejata samo po vsebini, nikakor pa ne po načinu predstave. Bolj podobna prejšnjim je na vsak

⁷⁰ L. c., 136 (glej tudi literaturo, ki jo navaja).

⁷¹ Reinecke Festschrift, Taf. 43.

⁷² *Archaeologia Hungarica* 1, 1926, T. 5, 22–23. — Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn* II, 750, sl. 13; 393, sl. 15.

⁷³ Werner, *Slawische Bronzefiguren aus Nordgriechenland*, T. I, 7.

⁷⁴ Ni mi znano, kakšen je bil lev iz Kamunte, ker tozadevne literature nimam.

⁷⁵ Werner, *Slawische Bronzefiguren*, T. 5, 7.

način bronasta figura leva iz Tesalije.⁷⁶ Žal je za sedaj še dokaj dvomljivo datiranje te figure v ta čas, posebno glede na spremno gradivo, ki danes nima nikjer analogij.⁷⁷ V resnici je kljub ostroumnemu Wernerjevemu tolmačenju malo verjetno, da bi te tesalske figure, čeprav zanje nimamo nikakršne druge dobre razlage, mogle pripadati Slovanom 7. stoletja.

Nova najdba iz Pregradnoi nas danes postavlja še bolj očitno pred vrsto problemov, med katere na vsak način spada na prvo mesto pravilnost opredeljevanja martinovske kulture kot slovanske. Res da je trenutno mogoče novo najdbo tolmačiti še na razne načine, n. pr. kot trgovsko blago, dospelo iz slovanskih krajev, ali kot vojni plen ali kot last vojnih ujetnikov itd. Vendar nas takšne razlage glede na celotno problematiko ne morejo več zadovoljiti. Pričakujemo lahko, da bodo v Transkavkaziji z intenzivnejšim raziskovanjem tamkajšnjih krajev našli še več identičnega gradiva. Ker tam v 6. in 7. stoletju nimamo Slovanov, bodo tudi nosilci teh in podobnih predmetov predstavniki drugih etničnih skupin oziroma tamkajšnji nomadi. Povsem ne moremo danes izključiti možnosti, da bi v okviru martinovske kulture v Ukrajini ne bili tudi Slovani. Izključiti pa ne moremo tudi vrste drugih etničnih skupin, nahajajočih se na tem prostoru.

V zvezi z najdbo v Zemianský Vrbovok na južnem Slovaškem, kjer so našli depot, obsegajoč zapestnice, ogrlico, uhan itd., najdbo, ki jo moramo prav tako vključiti v martinovsko kulturno skupino, je Svoboda pri analizi materiala prišel do zanimivih sklepov. Tako povezuje to najdišče z depotom v Zalesiu.⁷⁸ Vendar navaja tudi sorodnosti v posameznih elementih z vsemi ostalimi najdišči martinovske kulturne skupine oziroma tudi z najdišči, kjer se je našel le kak identičen predmet, ne glede na to, ali pripada v celoti martinovski skupini ali ne. Sama najdba bi po mnenju Svobode pripadala nekemu bizantinskemu zlatarju 7. stoletja, ki je prišel v Podonavje iz Carigrada, glede na mirne zveze med Bizantom in Avari v tedanjem času. Ker je to mirno razdobje prenehalo s prihodom Bolgarov od leta 679 dalje, je po mnenju Svobode z nastopom mirnih časov bizantinski zlatar pobegnil in po vsej priliki želel priti na Dnjeper. Ob tej priložnosti naj bi nekje okoli leta 670 ali med leti 677—681 zakopal svojo imovino na imenovanem mestu v Zemianský Vrbovok. Na koncu vseh sklepanj je prišel Svoboda do prepričanja, da je stara rimska provinca Panonija, tudi še v avarskem času sredi 7. stoletja vse do prihoda Bolgarov predstavljala del velike bizantinske kulturne pokrajine in imela zveze celo s Carigradom. Glede povezovanja z ostalim delom martinovske kulture sodi Svoboda, da ima najdba iz Malaje Pereščepine poleg bizantinskih importov in pontskih imitacij tudi sasanidske in domače izdelke. Povsem pravilno sklepa Svoboda dalje, da teh najdb etnično ni mogoče opredeliti.⁷⁹

⁷⁶ L. c., T. I, 1.

⁷⁷ Zgodovinski časopis 1954, 17 sl. — Arheološki vestnik, Ljubljana 1954, 183.

⁷⁸ Památky archeologické, Praha 1953, 33 sl.

⁷⁹ L. c., 89 sl.

Ako bi hoteli sumirati Svobodino razlaganje, bi prišli do tega, da on velik del predmetov, na katere se opirajo danes nekateri arheologi, češ da so slovanski izdelek, v resnici pripisuje kot direktni izdelek bizantinskim zlatarjem, ki so delali v Panonski ravnini, po vsej verjetnosti pa tudi Pontu. Nekateri teh izdelkov bi bilo mogoče tolmačiti kot import, druge pa kot izdelane pod bizantinskim vplivom. Pri najdbi v Zemianský Vrbovok je tudi že Eisner videl močan bizantinski vpliv.⁸⁰ V martinovski kulturi kot celoti vidi Svoboda sasanidski vpliv, dalje stare domorodne elemente itd., kar je povsem točno.

Danes je nesporno pač to, da martinovske kulturne skupine ni mogoče etnično opredeljevati. Prav tako ni mogoče etnično opredeljevati posameznih depojskih ali drugih najdb te vrste, pa najsi se te nahajajo v Ukrajini ali v srednji Evropi ali v Panonski ravnini ali pa na Balkanu. Morda je še najboljša Fettichova označba teh najdb kot kasnohunske kulture, čeprav pri tem nehoti zaidemo na misel o glavni soudeležbi Hunov in hunske kulture. Vendar nam kljub temu daje nek vsaj približni časovni okvir, ki ni omejen na neko ožje področje. Mislim pa, da glede samega naziva danes še ni potrebno razpravljati, dokler se ne bodo napravile vse potrebne analize in revizije, ki so v zvezi s to problematiko.

Z vprašanjem martinovske kulture je povezano tudi vprašanje ločnih fibul ali psevdofibul tako imenovanega dnjeprovškega tipa. Prvi jih je izločil Ribakov, za njim pa Werner.⁸¹ Oba sta jih pripisala Slovanom. Prvotno jih je Ribakov obravnaval neodvisno od martinovske kulturne skupine, podobno kakor tudi Werner. Da se pa te morajo vključiti v kompleks martinovske skupine, je nakazal že Fettich.⁸² Tudi nekateri drugi so povezovali te psevdofibule in martinovsko kulturo, kar je kasneje storil tudi Ribakov.⁸³ Ker so takšne fibule dejansko ozko povezane z martinovsko kulturo, je vprašanje njihove etnične pripadnosti ozko povezano z vprašanjem etnične pripadnosti martinovske kulture. Na tem mestu je prav zaradi tega potrebno omeniti neka druga gledišča, ki so se pojavila v zvezi z ločnimi fibulami oziroma s psevdofibulami, najdenimi v posameznih krajih. Tako tolmači D. I. Palla ločne fibule v Grčiji, katere je Werner označil kot sled slovanske ekspanzije, le kot bizantinski izdelek.⁸⁴ Zanimivo je tudi gledišče H. Kühna, ki je voljan celo ločne fibule v Mazuriji, katere je Werner prav tako označil kot slovanske, pripisati Herulom. V Mazurijo naj bi omenjene fibule prišle potom Thürinžanov, in sicer iz frankovskih dežel. Kühn smatra tudi ostale fibule v Podonavju in v južni Rusiji za germanske.⁸⁵ Zanimivo pa je, da Kühn sploh ne omenja Ribakova, čigar dela ni mogoče ignorirati in čigar datiranja posameznih tipov ni mogoče izpustiti.

⁸⁰ Eisner, Devinská Nová Ves, Bratislava 1952, 309 sl.

⁸¹ Ribakov, Remeslo, 56 sl. — Reinecke Festschrift, 150 sl.

⁸² Fettich, Metalkunst der landnehmenden Ungarn. — Fettich, Archäologische Studien, 132 sl.

⁸³ Sovjetskaja arheologija XVII, 1953, 54 sl.

⁸⁴ Ellenika 14, Thesalonike 1955, 87 sl.

⁸⁵ Documenta archaeologica, Bonn 1956, 79 sl.

Praški tip keramike

Kot znak nekakšne splošne zgodnje slovanske kulture so nekaj časa šteli tudi tako imenovani praški tip keramike. Temelje temu tipu je postavil Borkovský in ga tudi označil kot najstarejšo slovansko keramiko.⁸⁶ Je to prostoročno izdelana oblika lončka, zelo groba, neornamentirana in z zelo nizkim vratom. Borkovský je zbral tudi vse tedaj razpoložljivo gradivo in vse analogije, na katere je upal, da se more nasloniti. Število takšnega in podobnega gradiva se je doslej že v veliki meri povečalo in izzvalo tudi razne sklepe, od katerih so nekateri identični ali pa vsaj sorodni mnenju Borkovskega, drugi pa različni oziroma včasih celo nasprotni. Znana so mnenja, ki so jih poleg Borkovskega podali Poulík, Filip, Hensel in drugi⁸⁷ in ki zastopajo gledišče, da je to slovanska keramika I. stopnje. Znana so pa tudi razna gledišča, ki so bila že od nekdaj nasprotna.⁸⁸ Danes se razna gledišča niso bistveno spremenila, čeprav opažamo nekaj novih, nadvse zanimivih momentov. Tako so predvsem nekateri češkoslovaški znanstveniki postali dokaj oprezní pri ocenjevanju takšne keramike, čeprav priznavajo njeno pomembnost in njen značaj kot najstarejše keramike. Pač pa se delno omejujejo glede njene razširjenosti. Tako omejuje teritorialno Eisner praški tip keramike nekako do bratislavskih vrat in sodi, da je karakterističen in razširjen samo pri delu zahodnih Slovanov, in sicer v krajih, kjer so bili Lužiški Srbi, Čehi in Slovaki, delno pa tudi na Poljskem.⁸⁹ Čeprav začetek te keramike Eisner po predlogu Poulíka postavlja celo pod konec 5. stoletja, je vendar mnenja, da naj bi se takšni lončki v posameznih krajih zadržali tudi še dalje, ponekod celo v drugo polovico 8. stoletja.⁹⁰ Toda na drugi strani imamo tudi druga gledišča in druge sklepe. Tako so nekateri začeli iskati v Rusiji tip keramike, ki naj bi bil identičen praškemu lončku in ki naj bi na temelju tega pripadal najstarejši splošni slovanski keramiki. Tako je J. V. Kuharenko v pokrajini okoli Pripeta odkril žgane grobove z grobo neornamentirano, prostoročno izdelano keramiko, ki jo je označil kot žitomirski tip. Čeprav sodi, da bi ta tip predstavljal povezavo s praškim tipom, so tudi češkoslovaški arheologi skeptični glede takšnih izvajanj. Mislijo, da bi žitomirska keramika mogla biti sorodna praškemu tipu,⁹¹ vendar bi pa predstavljala povsem novo, večjo skupino v vzhodnoslovanski sredini. Imamo tudi znanstvenike, ki danes iščejo praški tip v drugih krajih, tako v Romuniji,⁹² v

⁸⁶ Borkovský, *Staroslovanská keramika ve střední Evropě*, Praha 1940.

⁸⁷ Poulík, *Staroslovanská Morava*, 15 sl. — Korošec, *Uvod v materialno kulturo*, 186 sl. — Filip, *Počatky slovanského osídlení v Československu*, Praha 1946, 47 sl. — Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, Warszawa 1956, 286 sl. — Itd.

⁸⁸ Mijatev, *Slavjanska keramika v Blgariji i neinoto značenje za slavjanskata arheologija na Balkana*, Sofija 1948, 34 sl.

⁸⁹ Eisner, *Devínska Nová Ves*, 252.

⁹⁰ L. c., 250 sl.

⁹¹ Poulík, *Der prager Typus in der Tschechoslowakei* (šapirografirano predavanje na sestanku slovanskih arheologov v Krakovu 1957).

⁹² *Studii și cercetări de istorie veche VIII*, 1957, 267 sl.

Jugoslaviji⁹³ in Bolgariji.⁹⁴ Videti pa je, da se danes večina prostoročno izdelane keramike oziroma lončka obravnava kot celota, ne glede na to, kje se nahaja in kakšnega izvora je. Na drugi strani tudi ni vedno jasen prehod od takšne keramike k drugi, ki je delana na lončarskem kolesu. Na to je opozoril tudi že Mijatev in v zvezi s tem prišel do sklepa, da so bolgarski Slovani sprejeli svojo keramiko šele pri prihodu na Balkan. Prostoročno izdelana keramika naj bi bila nastala na severu, tista pa, ki je izdelana na lončarskem kolesu, na jugu. Tako misli Mijatev, da je vsaka od teh vrst keramike nastala neodvisno ena od druge.⁹⁵ Kljub vsemu razni poskusi, ki povezujejo praški tip keramike z različnimi, včasih sicer podobnimi, vendar pa ne identičnimi keramičnimi oblikami v Jugoslaviji, Romuniji in drugod, ne bodo imeli nikake realne osnove. Posebno prihaja v tem primeru v poštev Jugoslavija.⁹⁶ Toda ako analiziramo tudi keramiko iz Romunije, ki jo nekateri žele povezati s praškim tipom,⁹⁷ prihajamo do sklepa, da to nikdar ni praški tip, ki ima svoj izraziti žig. Zato tudi ni mogoče gledati slovanske ekspanzije izza Karpatov na temelju takšne keramike, sorodne praškemu tipu, čeprav se zdi, da danes posamezni znanstveniki to žele.

Vrsta znanstvenikov sklepa zopet, da je ta tako imenovani praški tip keramike v Romuniji, kjer se istočasno sklicujejo tudi na nekatere najdbe v Bolgariji,⁹⁸ posledica slovanske migracije z zahoda, in sicer na Balkanski polotok in v Donavsko dolino v 7.—8. stoletju.⁹⁹ Ker ta keramika, kolikor jo dandanes poznamo v Romuniji in tudi v Bolgariji, ni identična s praškim tipom ter kaže samo neke splošne sorodnosti s slovansko keramiko predgradiščanskega in gradiščanskega tipa, ako uporabimo že nekoliko zastarelo termonologijo in ki jo drugače nahajamo na Balkanu in tudi v srednji Evropi v 9. in 10. stoletju, jo nikakor ne moremo povezovati z nekakšnimi migracijami, čeprav bi te tudi obstajale. Pričakovati bi namreč bilo, da takšna keramika predstavlja res materialni dokaz o migraciji, kar v našem primeru ni naključje. Predvsem se tukaj nahajajo velike teritorialne praznine, ki kažejo odsotnost praškega tipa tako v vsej Panonski ravnini, dalje v vzhodnoalpskih krajih in tudi v Jugoslaviji. Pritrditi moramo pač češkoslovaškim znanstvenikom, ki sodijo, da so Bratislavška vrata najjužnejša točka, do koder je prodrla keramika praškega tipa.

Danes lahko v splošnem trdimo, da je bila prvotna slovanska keramika delana prostoročno. Kljub temu pa nam niso znane še prvotne

⁹³ *Archaeologia Iugoslavica* I, 1954, 71 sl.

⁹⁴ Važarova, *Slavjano-blgarskoto selišče*, 6 sl.

⁹⁵ Mijatev, *Slavjanska keramika* 18.

⁹⁶ V Jugoslaviji doslej nimamo nobene keramike, ki bi jo mogli povezati s praškim tipom, čeprav so to skušali nekateri avtorji storiti (*Archaeologia Iugoslavica* I, 71 sl. — Zbornik Filozofske fakultete II, Ljubljana 1953, 98 sl. — *Godišnjak muzeja grada Beograda* II, 1955, 24 sl.).

⁹⁷ *Studii și cercetări de istorie veche* IV, 1953, 85 sl., sl. 15. — *Studii l. c.* VI, 1955, 510 sl., sl. 11/2—3. — *Studii l. c.* V, 1954, 299, sl. 33. — *Studii l. c.* II, 1951, T. VIII/2. — *Studii l. c.* VIII, 1957, 268.

⁹⁸ Gradivo še ni objavljeno.

⁹⁹ *Studii și cercetări* VIII, 1957, 267.

oblike. V tem pogledu nismo še napredovali kljub vsem poskusom dalje od sklepov, ki jih je podal Niederle in ki še vedno obstajajo kot suponorirana možnost, čeprav le kot možnost brez materialnih konkretnih dokazov.

Kar zadeva sam praški tip keramike, je treba omeniti tudi Preidlovo mnenje, ki sodi, da za to keramiko ni treba iskati praforme samo v neposrednih stikih z rimsko kulturo. On stoji tudi na gledišču, da so praforme za keramiko praškega tipa izdelovale razne etnične skupine srednje Evrope po vzoru provincialne rimske keramike. In iz takšnih prototipov naj bi se kasneje razvil praški tip.¹⁰⁰ Ni nobenega dvoma, da Slovanov ne moremo izključiti, da ne bi uporabljali keramiko, označeno kot praški tip ali kot slovansko keramiko I. stopnje. Vendar danes ne moremo vsak lonec praškega tipa tudi etnično opredeliti, posebno ako za to nimamo nikakršnih drugih indicij in spremnega gradiva. Tako je tudi Poulík prvotno napačno pripisal znani grob iz Žurana na temelju posode praškega tipa Slovanom.¹⁰¹ Povečini pa lončki praškega tipa, uporabljeni kot žare, nimajo nikakršnega drugega spremnega gradiva. Celó pri raznih naselbinah in naselbinskih najdbah je keramika praškega tipa izločena od večine ostalih najdb. Tako imamo ponekod posamezne tako imenovane kulturne jame, kjer se nahaja keramika praškega tipa, medtem ko je ostalo gradivo izven jam iz kasnejšega časa.¹⁰² Kar moremo danes nesporno ugotoviti, je le to, da je v srednji Evropi keramika, znana kot praški tip, starejša od keramike, označene kot slovanska gradiščanska keramika.

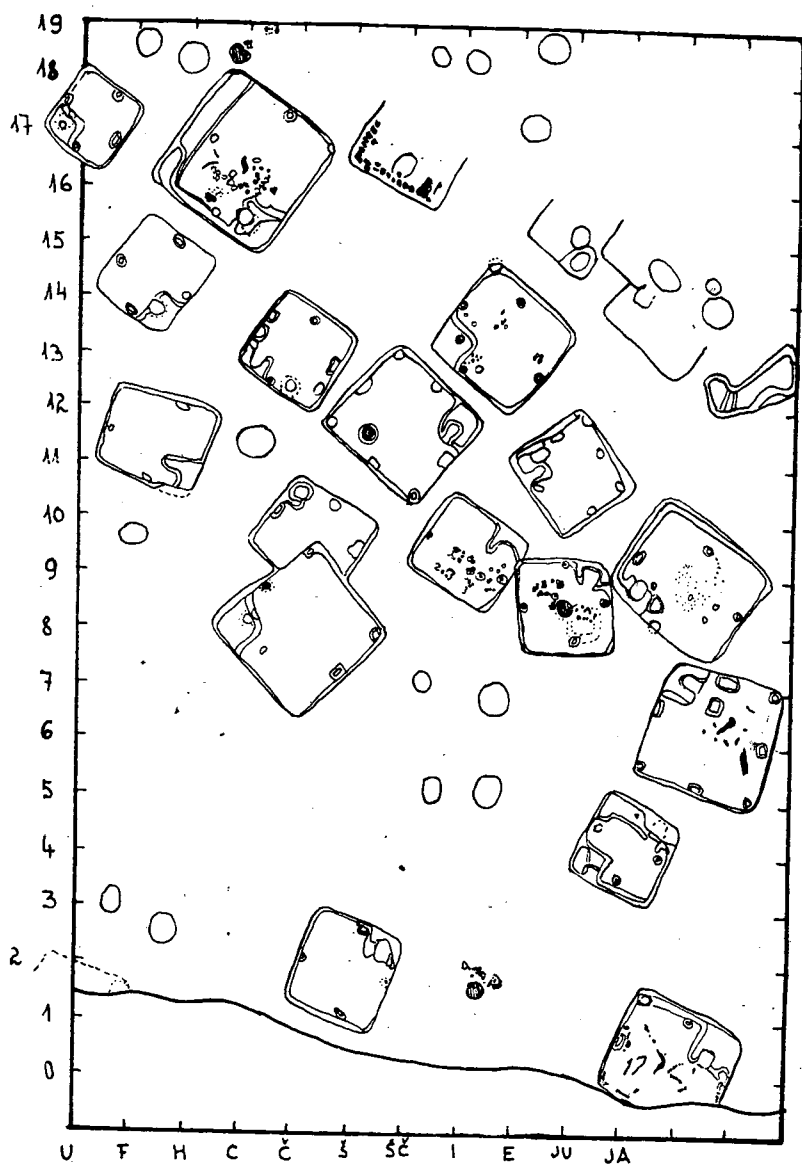
Patriarhalni dom

Med raznimi ugovori, ki se pojavljajo v zadnjem času na arheološkem področju, je treba omeniti vsaj problem okoli postavljanja stanovanjskih objektov v zgodnjih slovanskih kulturah in njih tolmačenja. Ako pregledamo tozadevne objave, ki so nam na razpolago, in s temi v zvezi razne sinteze, prihajamo do dveh možnih sklepov. Tako je mogoče, da so popolnoma napačno interpretirane najdbe oziroma opazovanja pri raziskovanjih. Druga možnost je, da se je vnaprej postavila sinteza, ki je šla v prilog tem ali onim sklepom in so se zato tudi spreminjala nekatera dejstva. Naj bo tako ali tako, vendar niti prvi niti drugi način nista z arheološkega gledišča pravilna, čeprav so bili takšni sklepi znanstvenikov sprejeti celo v učbenike. In teh ni ravno malo. Po raznih objavah vidimo, da je Ljapuškin ugotovil, da se je ukoreninilo mnenje, da je v lesostepnih predelih, kjer so živeli Slovani v 8.—10. stoletju, bil v navadi karakterističen kompleks poluzemunic oziroma hiš, ki so bile

¹⁰⁰ Preidel, Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens I, 58 sl.

¹⁰¹ Poulík, Jižní Morava země dávných Slovanu, Brno 1948—1950, 42 sl. — Archeologické rozhledy 1949, 10 sl., sl. 2. — Korošec, Uvod v materialno kulturo, 78 sl.

¹⁰² Památky archeologické 1957, 70 sl.

Sl. 12. Novotrickoe gorodišče, del naselbine (po Ljapuškiju)

med seboj vezane s prekritimi prehodi.¹⁰³ To gledišče so zastopali tudi Ribakov, Tretjakov, Guščin, Arcihovski, Karger in drugi. Ljapuškin misli, da je v veliki meri na to vplival tudi spis Psevdo-Mavrikija, ki govori, da so Slovani in Anti imeli koče z večjim številom izhodov.¹⁰⁴ Vendar je sam Ljapuškin pri raziskavanju naselbin vzhodnih Slovanov 8.—10. stoletja prišel do popolnoma drugih sklepov. Tako ni mogel ugotoviti na raznih gradiščih in naselbinah, kakor so Opošnjanskoje gorodišče, dalje naselbina v Poltavi, naselbine v vasi Bližnjaja Melnica, Novotroickoe gorodišče itd., ki spadajo v skupino tako imenovanega romensko-borševskega tipa, notranjih prehodov pri hišah v obliki poluzemunic. Vse hiše so bile ostro oddeljene ena od druge. Tudi ako primerjamo načrt raziskovanj, ki jih je napravil Ljapuškin na Novotroickom gorodišču,¹⁰⁵ vidimo upravičenost njegovih prigovorov, na drugi strani pa tudi nezanesljivost podajanja nekaterih drugih avtorjev.¹⁰⁶ Tudi načrti nekaterih stanovanjskih hiš iz Monastirišča, Borševskega gorodišča itd. kažejo podobno sliko kakor Novotroickoe gorodišče. Ljapuškin, ki je po načrtih analiziral raziskovanja teh gradišč in naselbin, je s pravico opozoril, da ne obstajajo nikakršni sledovi in znaki nekakšnih prekritih prehodov med posameznimi stanovanjskimi objekti.¹⁰⁷ Ti sklepi so pa toliko bolj pomembni, ker se je na temelju povezave stanovanjskih objektov s pokritimi prehodi sklepalo o patriarhalni družinski skupnosti pri vzhodnih Slovanih v 8.—10. stoletju. Ljapuškin na temelju novih ugotovitev zopet sodi, da imamo tedaj individualne majhne družine, ki so bile povezane v vaško občino. Poleg tega se je Psevdo-Mavrikijevo poročilo tudi napačno interpretiralo, ker ta nikjer ne govori o pokritih prehodih med stanovanjskimi objekti.¹⁰⁸

Sledovi slovanske ekspanzije na Balkanu in v Panonski ravnini v 7. stoletju

V trenutku, ko se je pojavil dvom v pravilnost etničnega opredeljevanja martinovske kulturne skupine, nastane tudi vprašanje o pravilnosti dosedanjega opredeljevanja raznih predmetov, ki naj bi predstavljali sled slovanske ekspanzije na Balkan in v Panonsko ravnino v 7. stoletju. Takšnih sledi je bilo že doslej zelo majhno število in so se v glavnem omejevale na kulturne ostaline martinovske skupine, kot so najdbe v Čadjavici, dalje v Fönlaku, v Cosovenii-de-Jos, v Maros Gambasu, v Tesaliji in v Biskupiji. Poleg teh najdb moramo prišteti sem tudi nekatere zvečine slučajne najdbe raznih ločnih ali psevdofibul. Toda tudi teh

¹⁰³ Kratkie soobščeniija 68, 1957, 3 sl. — Gosudarstvenaja akademija istorii materialnoj kulturi 1951, 7 sl. — L. c. 1954, 109 sl. — Problemi istorii dokapitališčeskikh obščestvi 1935, 270 sl. — Itd. (Glej tudi literaturo, ki jo navaja Ljapuškin.)

¹⁰⁴ Kratkie soobščeniija 68, 4 (glej literaturo, ki jo navaja Ljapuškin, in objave raziskovanj).

¹⁰⁵ L. c., risbe 1 in 2.

¹⁰⁶ Marsikakšna raziskovanja doslej niso objavljena.

¹⁰⁷ Kratkie soobščeniija 68, 5 sl.

¹⁰⁸ L. c., 12 sl.

ni bilo veliko število.¹⁰⁹ Nekatere najdbe te vrste so bile tudi že doslej zelo dvomljive in jih ni kazalo povezovati s Slovani. Tak primer je bil n. pr. s tesalskimi figurami.¹¹⁰ Glede ostalih najdb se je pa večina jugoslovanskih arheologov zedinila, da v resnici predstavljajo slovansko delo.

Nekateri drugi znanstveniki se niso strinjali s takšnim stališčem že glede na to, da so tudi drugače opredeljevali martinovsko kulturno skupino. Tako n. pr. Fettich, ki je že nekdanj Čadjavico pripisal Kutrigurom,¹¹¹ tudi danes sodi, da stoji ta najdba v zvezi s prvimi kutrigurskimi priseljenci. Medtem ko misli tudi, da so bili starejši predmeti s tega najdišča napravljeni že v Rusiji, misli, da so nekateri drugi bili izgotovljeni tudi že v novi domovini.¹¹² S prihodom Avarov v Karpatsko kotlino pa je martinovska kultura po mnenju Fetticha doživela popolnoma drug razvoj.¹¹³

Ne glede na mnenje, ki ga zastopa Fettich, je danes treba z vso rezervo sprejemati dosedanje hipoteze o martinovski kulturi kot sledu ekspanzije Slovanov na Balkanu in v Panonski ravnini, dokler ne bo izvršena nadrobna revizija. Danes sicer res ne moremo popolnoma izključiti Slovanov, da ne bi mogel kak predmet ali kakšna najdba pripadati tudi njim, čeprav predpostavimo, da spada cela martinovska skupina v kasnohunsko periodo. Ne gre sedaj niti za njen nastanek niti za čas, kdaj se je formirala, niti za elemente, ki so služili kot temelj pri njenem razvoju, temveč gre tu za to, ali so mogli biti tudi Slovani njeni nosilci, nahajajoč se v tem času tako na področju Ukrajine kakor tudi Panonske ravnine. Artamonov je mnenja, da je slovanska ekspanzija začela v vse smeri tako proti jugu kakor tudi proti vzhodu in severu v istem času, t. j. v 6.—7. stoletju.¹¹⁴ Če poleg tega upoštevamo mnenje Fetticha, ki sodi, da ima keszthelyska kultura dokaj elementov martinovske kulture, posebno kar zadeva tako imenovano abstraktno smer, kakor jo imenuje,¹¹⁵ potem bi mogli misliti, da so jo tudi Slovani uporabljali. Ker pa je ta kultura doslej zajeta le bolj z gledišča višje stoječe socialne plasti oziroma z gledišča aristokratske kulture, ne pa celotne kulture ljudstva, moramo gledati tudi v tem pogledu, v kolikor so bili nosilci tudi Slovani, le višji socialni razred. Kakšna je bila pa kultura slovanskega ljudstva tega časa, nam znanstveniki doslej še niso uspeli povedati, niti nam tega danes ne kažejo arheološke najdbe. Na vsak način so razne predmete martinovske kulture mogli uporabljati tako Kutriguri, Avari in tudi drugi narodi in etnične skupine, pri čemer niso

¹⁰⁹ Werner, *Slawische Bronzefiguren* 1953. — Reinecke *Festschrift*, 150 sl. — *Zgodovinski časopis* 1954, 7 sl. — *Ítd.*

¹¹⁰ Werner, *Slawische Bronzefiguren*. — *Zgodovinski časopis* 1954, 17 sl. — *Arheološki vestnik* 1954, 183 sl.

¹¹¹ *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* 1942/43, 59 sl.

¹¹² Fettich, *Archäologische Studien*, 139.

¹¹³ *L. c.*, 189 sl.

¹¹⁴ Važarova, *Slavjano-blgarskoto selišče*, 9.

¹¹⁵ Fettich, *Archäologische Studien*, 189 sl.

izvzeti tudi Slovani. Z drugimi besedami — teh najdb ne moremo etnično opredeljevati, posebno še, če imamo opravka recimo le z eno samo fibulo brez spremnega gradiva. Žal tudi ostale najdbe te vrste ne kažejo glede na današnje stanje raziskavanja na večjo možnost etničnega opredeljevanja. Upoštevati moramo tudi, da so nam znane slovanske kulture kasnejšega časa na Balkanu in v Panonski ravnini, kakor so belobrdska, kōtlaška, dalmatinsko-hrvatska in makedonska, ki pa so drugačnega značaja. Le tu in tam zasledimo mogoče kakšne starejše elemente, ki bi se mogli vezati za starejšo keszthelysko, avaroslovansko kulturo. Medtem pa z martinovsko skupino v tem pogledu ne bi bilo skoraj nikakršne zveze, izvzemši mogoče nekaj zelo problematičnih elementov, ki se pojavljajo samo sporadično in ki še niso niti popolnoma dokazani. Omeniti moram, da bi bilo tudi razumljivo, ako bi se takšni elementi v bodočnosti res pojavili. Kasnohunška kultura se je mogla zadržati in služiti kot temelj tudi še v kasnejšem času, podobno kakor so se ohranili posamezni provincialno rimski in bizantinski elementi tudi kasneje.

Kakor vidimo, je danes zopet stopilo v ospredje vprašanje etnične pripadnosti posebno nekaterih naših izrazitih najdb 7. stoletja, kakor so Čadjavica ter nekatere ločne fibule. Prav tako je, lahko rečemo, nesigurnost tudi v etnični opredelitvi modelov za tiskanje v Biskupiji pri Kninu, kljub dosedanjim mnenjem Karamana, Wernerja in drugih.¹¹⁶ Le časovna opredelitev bo točna, t. j. 7. stoletje, medtem ko etnična opredelitev ni več povsem sigurna.

Ob tej priložnosti se moramo dotakniti še enega momenta, namreč dela balkanske keramike. Gre tu za keramiko tako imenovanega gradiščanskega tipa v Bolgariji. Ta se je doslej tolmačila kot slovanska. V novejšem času pa so nastali dvomi o takšni opredelitvi. Prvi jo je skušal sedaj povezati s saltovsko kulturo Artamonov.¹¹⁷ Za njim danes to delajo tudi drugi. V najnovejšem času je Stančo Stančev pri obravnavi keramike iz Novega Pazara zvečine klasificiral podobno keramiko v severovzhodnem delu Bolgarije kot prabolgarsko.¹¹⁸ V glavnem nahajajo takšno keramiko, kakor pravi Stančev, v treh velikih centrih prve bolgarske države, v Pliski, v Preslavu in v Madari ter v okolici teh centrov. Čeprav se posamezne analogije nahajajo tudi na Ogrskem in v Romuniji, povezuje Stančev bolgarsko keramiko s saltovsko, ki se širi na Doncu, na Azovskem morju in v severnih delih Kavkaza. Pripada pa sarmatoalanski kulturi. Časovno stavlja Stančev bolgarsko keramiko v 8. stoletje.¹¹⁹ Tudi za tisto keramiko v Bolgariji, katere pa je manj in ki kaže nesporno sorodnost s slovansko, misli Stančev, da prej pripada Prabolgarom kakor pa Slovanom.

Kakor vidimo po vsem tem, se tudi glede zgodnj srednjeveške keramike na Balkanu mnenja in sklepi zelo hitro menjajo. Danes še ni mo-

¹¹⁶ Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti 1940, 20 sl. — Werner, Slawische Bronzefiguren, 4 sl. — Starohrvatska prosvjeta 6, 1958, 29 sl.

¹¹⁷ Važarova, Slavjano-blgarskoto selišče, 8 sl.

¹¹⁸ St. Stančev, Nekropolt do Novi Pazar, Sofija 1957, 46 sl., 57 sl.

¹¹⁹ L. c., 93 sl.

goče kontrolirati novih sklepov in gledišč. Vendar bi po današnji oceni prišli do tega, da v 8. stoletju vsaj v severovzhodnem delu Bolgarije nimamo slovanske keramike, temveč le prabolgarsko. Koliko je to točno, pa bo pokazala bodočnost.

ON THE CORRECTNESS TO EVALUATE INDIVIDUAL ARTICLES AND CULTURES FROM THE EARLY MIDDLE AGES TILL THE SEVENTH CENTURY AS BEING SLAVIC

Summary

After the Second World War various hypotheses have frequently been proposed in which various cultural groups that occurred at the beginning of the first millennium of our era or even during the first millennium before our era have been explained as Slavic. Frequently such hypotheses have been accepted without any control. Yet the time has come when it is necessary to submit to revision various viewpoints which, to be true, have been occasionally proposed as ideas without any material support or at least with insufficient material support. In the article here quoted the present author refers to some of the most actual problems without wishing to come to final conclusions.

One of the problems that touch the early Slavic culture is the problem of the Lusatian culture. To the earlier viewpoints that have been proposed by Kostrzewsky, Filip, Böhm, and others, new evaluations have been added, above all those of soviet scholars. In this respect the earlier soviet viewpoint was not satisfactorily formulated. Presently, however, the soviet scholars accept mainly without control the viewpoint of Kostrzewsky and consider the Lusatian culture to be the basis on which the later Slavic culture has developed, with the one limitation that this is true for the Western Slavs only. In spite of this the problem of the Lusatian culture and its connection with the Primitive Slavs remains exceedingly problematic since we find descendants from this culture also in other ethnic groups.

Some scholars still maintain the hypotheses which connect the Scythian tribes with Slavs. Such scholars are Archivovskii, Tretjakov, and others. They use as basis for their conclusions the attribution of cremated burials to Slavs, because Scythians did not bury the cremated human remains. Since in some places that are close to Scythian areas burial places occur where we find buried both cremated and not cremated bodies it is believed that the former belonged to Slavs and the latter to Scythians. Here should be the contact between the Scythian and Slavic cultures, and of the latter it is considered that it has received many elements from the Scythian culture. In this way it is supposed that individual Scythian tribes, that is the agricultural Scythians, have also contributed to the ethnogenesis of Slavs. There are even some scholars who believe that some elements of the Scythian language have been accepted into the Slavic language. In spite of these suppositions which are supported by some soviet scholars as well as by some others, there have recently been even among soviet scholars such that maintain viewpoints contrary to these hypotheses. The latter believe that it is impossible to classify cultures in the Scythian border areas, as this is e. g. the case with the Yukhnovo culture. Anyhow, we are presently unable to prove any material connection between the Scythians and Slavs. The basic mistake which occurs in all opinions of this kind is that they simply attribute all cremation burial places to Slavs.

Over a long time the hypothesis has been problematic that classified the culture of the Djakovo fortified places as Slavic, or that at least the representatives of this culture participated in the formation of Slavic tribes. Presently the situation has been changed in so much that the representatives of this cul-

ture are now considered as ancestors of individual Ugro-Finnic tribes as e. g. Merians, Mordvinians, Muromians, and others. Nevertheless there are some scholars who still wish to attribute individual fortified places belonging to this culture to Slavs. This is e. g. the case with the fortified place at Bereznjaki. Yet the explanations proposed by such scholars are also too problematic so that they simply cannot be accepted.

The problem of the ethnic classification of the Tchernyakhovian culture still continues to be actual. It belongs to the period between the second and fourth or fifth centuries. Some scholars place it into an ethnical connection with Slavs or they even attribute it to Ants. In order to make possible the connection between the Tchnernyakhovian culture and Slavs, and with regard to the so far known Slavic culture, there have been some scholars who also lowered its antiquity and believed that this culture could have lasted even as long as the eighth century. Thus it could come into a temporal connection with the Romenian-Borshevian culture of the eighth century, while on the other hand they also try to increase the antiquity of the latter and in this way they place it into the sixth century already, with a continuation down into the eighth century. The reason for all these viewpoints lies in the desire to fill up the void that exists in the material culture of Slavs in a period of about three centuries. The documentation available for such suppositions is humble. The only justification seems to lie in the fact that in case that the Tchernyakhovian culture is not attributed to Slavs no proofs remain that the Slavs lived in the Dnieper area before the eighth century. Nevertheless there is even among soviet scholars a considerable opposition to such attempts that are not proved by arguments. Some scholars judge correctly that with the arrival of Huns the culture of cremation burial places ended in the central Dnieper area. And there is a hiatus of several centuries between the Tchernyakhovian and the now known Slavic cultures. The Tchernyakhovian culture itself contains very heterogeneous elements, and its ethnic composition must also have been very heterogeneous. Thus we find here the old Geto-Dacian elements, further the Sarmato-Alanian tribes, the representatives of the Korchevian culture, Goths, and also the Roman provincial elements. Artamonov has rightly supposed that the legacy of the Tchernyakhovian culture, together with the old Alano-Sarmatian traditions, had an important role in the formation of tribes whose representatives later lived in the steppe or in areas covered with wood and steppe of Eastern Europe, as e. g. Avars, Primitive Bulgarians, and Hungarians. The wood steppe of Eastern Europe was deserted after the annihilation of the Tchernyakhovian culture by Huns until the Slavs began to resettle it, which did not happen before the seventh to eighth centuries. The analysis of the Tchernyakhovian culture shows that this was much more developed than the later and nevertheless so far the oldest Slavic culture.

Some scholars would also like to connect the Moshchinian enamel with the Tchernyakhovian culture. In spite of the fact that there is a considerable variety of opinion with regard to its dating we can nevertheless not attribute this enamel to the Tchernyakhovian culture. The corresponding findings are casual only and do not represent a documentation.

There are several problems connected with the Martinovka cultural group. The soviet authors have above all put forward as a problem the existence of a large Gothic state. Presently this question is still unclear and the corresponding opinions vary considerably. The finding places that are attributed to the Martinovka culture and lie situated in Ukaria, in the Pannonian plain, and in the Balkan, show in their composition a great heterogeneity. It is wrong to identify the Martinovka culture with the Tchernyakhovian. Wrong is also the supposition that this culture as a whole could be attributed to Slavs. Moreover, the material which has been discussed so far represents only the most precious part of it, the one which belonged to the higher social stratum, the aristocracy. Fettich characterizes this culture as Late Hunnian. According to him it had developed on various elements, as e. g. Kutrigurian, the aboriginal inhabitants, the descendants of the former Scythians, Transylvanian Gepidae, Goths, Sas-

sanid and Byzantine influences, etc. The best proof that it cannot be considered as Slavic is the recently discovered related finding at Pregradnoi in the Kuban valley. The pseudofibulae that are occasionally also found in the Pannonian plain and in the Balkan stand also in connection with the problem of the Martinovka culture. We cannot ethnically classify these pseudofibulae, exactly as we cannot similarly classify the Martinovka culture.

The still actual problem of the Prague type of pottery has, as a matter of fact, no new moments to register. The opinion of the Czechoslovak scholars seems to be precise who believe it to be spread as far as the Bratislava cross-roads. The pottery found in Yugoslavia, Rumania, and Bulgaria and designated as the Prague type does not belong to it and has no connection with it.

The soviet scholars have also developed controversial opinions regarding the so called »zadruga« house. This opinion has developed on the basis of an interpretation proposed by various scholars that in many settlements and fortified places the houses which were half built into the soil were mutually connected by means of covered passages. An analysis of such interpretations has shown that we have no such passages and that we have in fact here individual dwelling houses belonging to individual families.

In connection with such problems the doubt has arisen that the viewpoints are correct which see in Čadjavica, Biskupija, and other similar places traces of a Slavic expansion in the seventh century.